

PÕHISEADUSE ASSAMBLEE KAHEKÜMNE ESIMENE ISTUNG

10. jaanuar 1992

Juhataja T. Anton

Palun istuge oma kohtadele! Teeme kohaloleku kontrolli, palun! Õigel ajal on kohal vaid 19 assamblee liiget, kuid me saame oma tööd alustada. Täna hommikul toimus juhatuse koosolek, millest võtsid osa ka toimkondade juhid. Sellel koosolekul arutati meie töö planeerimist ja tänase istungi päevakorra projekti. Mis puudutab assamblee tööplaane, siis juhatuse koos teematoimkondade juhtidega teeb teile ettepaneku viia täna läbi täiskogu istungid, homme töötavad teematoimkonnad. Põhiline töökoormus saab ilmselt olema redaktsioonitoimkonnal, kes koos ekspertidega peab meile järgmise nädala lõpuks tööpõllu ette valmistama. On põhjust arvata, et järgmisel nädalal tuleb assambleel töötada kaks-kolm päeva, aga mine tea, võib-olla ka neli päeva. Sellepärast teeb assamblee juhatuse koos teematoimkondade juhtidega ettepaneku alustada järgmisel nädalal tööd neljapäeval kell 15. Niisiis, lugupeetud kolleegid, kui te saate järgmiseks nädalaks kokku oma tööplaanid, siis palun arvestada ka assamblee vajadusi ja vajadust alustada järgmise nädala neljapäeval tööd kell 15.

Tänase tööpäeva päevakorra kohta on juhatusel koos teematoimkondade esimeestega järgmised ettepanekud. Teeme ettepaneku võtta päevakorda proua Liia Hänni, redaktsioonitoimkonna esimehe ülevaade pärast eelnõu avalikustamist laekunud märkustest ja ettepanekutest. On ettepanek anda proua Liia Hännile ülevaate esitamiseks aega pool tundi. Ülevaatele järgnevad küsimused. On mõistetav, et tänaseks, 10. jaanuariks ei ole assambleele laekunud veel kõik märkused ja ettepanekud. Meil on põhjust sama päevakorrapunkti juurde tagasi tulla ka nädala pärast.

Niisiis on tegemist vaid vahekokkuleppega. Juhatuse teeb koos teematoimkonna juhtidega ettepaneku võtta teiseks päevakorraküsimuseks põhiseaduse eelnõu XVI peatüki põhialuste tutvustamine. Selles päevakorraküsimuses on juhatusel ettepanek anda sõna vastava toimkonna esimehele härra Kalle Jürgensonile. Ka härra Jürgenson on nõus sellega, et ta poole tunni jooksul esitab ülevaate XVI peatüki põhialustest. Järgnevad küsimused härra Jürgensonile ja sõnavõtt XVI peatüki põhialuste kohta. Juhatuse on seisukohal, et meil ei ole võimalik täna langetada lõplikke otsustusi põhiseaduse eelnõu XVI peatüki küsimustes. Niisiis on täna jutt vaid XVI peatüki põhialustest, mitte selle peatüki redaktsioonist, ja täna langetatav otsus on, kas XVI peatükk hakkab välja nägema selline, nagu teile väljajaotatud projektis, või peab selleks moodustatud toimikond vajalikuks ja võimalikuks teha XVI peatüki osas täiendusi ja muudatusi. Niisiis olen teile ette kandnud täna hommikul juhatuse istungil arutatud küsimused ja palun

kõigepealt teie hinnangut meie ettepanekule päevakorraküsimuses. Tuletan meelde, et meie ettepanek on võtta päevakorda kaks küsimust: esiteks, ülevaade laekunud märkustest ja ettepanekutest eelnõu kohta, ja teiseks, XVI peatüki põhialuste tutvustamine. Kas viime läbi hääletamise?

Kes on selle poolt, et kinnitada päevakord kujul, nagu ma teile ette lugesin? Hääletame. Suur tänu! Poolt on 29, erapooletuks jäi 1. Küllap on leidnud võimaluse ennast registreerida ka need assamblee liikmed, kes jäid hiljaks, sest meil on kohalolijaks registreerituid juba 30. Kui saalis istub veel neid assamblee liikmeid, kes ei ole ennast registreerinud, palun seda teha.

Me alustame päevakorra esimese küsimusega. Niisiis, ülevaade assambleele laekunud märkustest ja ettepanekutest eelnõu projekti kohta. Proua Liia Hänni! Teil on ülevaate esitamiseks sõna 30 minutiks. Palun!

L. Hänni

Lugupeetud juhataja! Head kolleegid! Ilmselt ei ole lihtne ülesanne anda poole tunni jooksul teile ülevaade sellest väga elavast diskussioonist, mis praegu käib põhiseaduse eelnõu ümber. Teatavasti avaldati põhiseaduse eelnõu 21. detsembri "Rahva Hääles" ja peatselt hakkasid ilmuma ka esimesed vastukajad. Praeguseks on ajakirjanduses ilmunud mitukümmend artiklit ja assambleele on laekunud peaaegu 200 kirja Eesti Vabariigi kodanikelt, Eesti elanikelt, mitmesugustelt kodanikelt, kodanikuühendustelt, omavalitsustelt. Enamik kirju ei peegelda mitte ainult ühe inimese arvamust. Kirjadele on kogutud palju allkirju. Tundub, et rahvas suhtub põhiseaduse eelnõu arutellu äärmiselt tõsiselt. Muretsetakse eelnõu kvaliteedi pärast ja püütakse kaasa aidata, et sellest saaks tõepoolest korralik Eesti Vabariigi põhiseadus. Assamblee ekspertidest on senini oma arvamuse esitanud härra Rebane. Täna hommikul laekus ka härra Kirise arvamus. Välisekspertidest on meieni jõudnud justiitsministeeriumi esindaja Henning von Wistinghauseni arvamus. Me peame rõõmustama selle üle, et vähemalt ekspertide seisukoht meie eelnõu suhtes ei ole karjuvalt kriitiline. Saksa justiitsminister arvab, et meie ettevalmistatud eelnõu on hea õiguslik alus demokraatlikule riigile, et see tagab võimude lahususe ja inimõiguste austamise Eesti Vabariigis.

Millest siis rahvas meile kirjutab? Enamik on sisulised ettepanekud, kus tehakse ettepanek muuta üksikute paragrahvide sisu ja sõnastust. On väga hea meel selle üle, et rahvaarutelu kulgeb konstruktiivses vormis. Paljudes kirjades sisalduvad ka arvamused ja hinnangud praegusele poliitilisele olukorrale, Eesti Vabariigi valitsusele ja ülemnõukogule. See on ka üsna loomulik, sest erinevalt meist ei ole ju rahvas andnud mingeid lubadusi hoiduda päevapoliitikast ja inimesed kirjutavad oma muredest. Paljud kirjad on konarliku vanainimesekäekirjaga kirjutatud, pensionärid räägivad oma viletsast olukorrast ja ebakindlast tulevikust. On avaldatud

ka arvamusi Põhiseaduse Assamblee kohta. Meile soovitakse jõudu ja edu. Üksikud kirjad on meie suhtes äärmiselt kriitilised, arvatakse, et me ei ole seaduslik kogu, meil ei ole mandaati põhiseaduse eelnõu ettevalmistamiseks. Aga sellised arvamused on kindlas vähemuses. Üldiselt on inimesed aru saanud põhiseaduse vajalikkusest. Nad leiavad, et me peame ühiselt pingutama, et ära kasutada see soodus ajalooline hetk, kui meil on üksmeel põhiseaduse vajalikkuses, ja oma tee lõpule viima. Tehakse ka etteheiteid, et praegu on antud liiga vähe aega eelnõuga tutvumiseks. On tõepoolest oht, et meie kesiste postiolude tõttu, kus isegi kirjamarkide saamine on raske, võib osa arvamusi meile jõuda siis, kui me peaksime hakkama juba otsi kokku tõmbama.

Küll aga näitab senine ettepanekute analüüs, et arvamused hakkavad väga paljuski korduma. Praeguseks laekunud 200 ettepanekut ilmselt võimaldavad juba teha mõningaid üldistusi, mis jäävad kehtima ka siis, kuni meieni jõuab kogu kirjade hulk, mis veel on postis. Rahvas on tõsiselt mures sellepärast, kas eelnõu läheb ikka rahvahääletusel läbi. Ei ole ju mingi saladus, et praegu on teatud vastuolud rahva enamuse arvamuse ja assamblee ettevalmistatud eelnõu vahel. Kardetakse, et seetõttu võib meie eelnõu saada rahvahääletusel negatiivse hinnangu. Selle vältimiseks on tehtud ettepanekud, et koos põhiseaduse eelnõuga pannakse rahvahääletusele ka alternatiivsed valikud kõige kriitilisemates punktides, näiteks riigipea valimise kord. Üksikutes kirjades tuntakse muret sellepärast, kas praegu alanud nn. kampaania presidendivõimu, tugeva presidendivõimu toetuseks ei kõiguta Põhiseaduse Assamblee otsustavust seada Eestis sisse parlamentaarne riigikorraldus. Paljudes kirjades on emotsioone. See on ka loogiline, sest liiga pikka aega ei saanud rahvas oma emotsioone ja arvamusi välja näidata. Seda enam tuleb meil tänada neid kirjutajaid, kes on meie tööd tunnustanud, kes saadavad meile tervitusi ja soovivad edu meie töö lõpuleviimiseks.

Kirjade põhjal võib teha järelduse, kuidas Eesti rahvas praegu suhtub erinevatesse riigivõimuinstitutsioonidesse. Kahtlemata on rahva lemmikuks president. Ma ütlen "president", sest väga palju on kriitilisi kirju riigivanema nimetuse kasutamise suhtes. Kirjades leitakse, et see on originaalitsemine, et sellise nimetuse kasutamine Eesti Vabariigi riigipea nimetusena raskendaks meie välissuhtlust, madaldaks meie riigipead ja et meil tuleks ilmtingimata tagasi pöörduda presidendi nimetuse juurde, nagu see oli Eesti Vabariigi 1937. aasta põhiseaduses. Osas kirjades on ettepanek esitatud väga kategoorilises vormis sellisena, et riigipea nimetuse asendamine presidendiga on eelduseks, et üldse hääletatakse põhiseaduse eelnõu poolt.

Küllaltki vähe on laekunud ettepanekuid kohtuvõimu kohta. Siin võiks märkida Eesti Vabariigi Prokuratuuri arvamust, kus tehakse veel konkreetsed ettepanekud vastava peatüki täiendamiseks. Valitsuse suhtes on kirjutajate hoiak põhiliselt neutraalne. Üksikutes kirjades arvatakse, et

praegune põhiseaduse eelnõu annab valitsusele liiga vähe võimu ja muudab ta parlamendi mängukanniks.

Äärmiselt kriitiline hoiak valitseb kirjades Riigikogu suhtes. Kardetakse, et sellest kogust võiks saada tülikogu, et võib tulla probleeme distsipliiniga. Selleks tehakse korduvalt ettepanekuid suurendada Riigikogu kvoorumit vähemalt pooleni ja üksikutes kirjades ka kolmveerandini Riigikogu koosseisust. Kardetakse, et Riigikogu, kuna talle on antud õigus kehtestada endale palgad, võib kehtestada kõrged palgad, suurendades sellega riigi kulutusi. Samuti arvatakse, et 101 saadikut on väga palju vaesele Eesti riigile, ja tehakse ettepanek muuta see arv väiksemaks, kuni 50 Riigikogu liikmeni. Mõnes kirjas tahetakse, et Riigikogu liige oleks seotud mandaadiga, et valijatel oleks Riigikogu saadiku tagasikutsumise võimalus ja et õiguskantsleril oleks võimalik Riigikogu liige korrale kutsuda, kui see ei võta Riigikogu tööst osa. Võiks teha järelduse, et praegu usaldatakse pigem presidenti kui parlamenti.

Millised on põhilised etteheited Põhiseaduse Assamblee ettevalmistatud eelnõule? Põhiline etteheide, mis kordub väga paljudes kirjades, on selles, et assamblee ei pea lugu rahvast kui kõrgema riigivõimu kandjast, kuna sellele antakse riigivõimu teostamiseks liiga vähe võimalusi. Samuti on süüdistusi selle kohta, et meie eelnõu on üliparlamentaarne, s. o. Riigikogu-keskne. Kardetakse, et sellises poliitikas võivad jääda domineerima erakondlikkus ja erakondade omavahelised vastuolud. Võib korduda Eesti Vabariigi 1920. aastate poliitiline lehmakauplemine ja piiritu võimuvõitlus. On ka etteheide, et on eiratud võimude lahusust, andes parlamendile liiga suured õigused, näiteks õiguse nimetada ametisse kõrgemaid riigiametnikke, eriti kohtunikke. Leitakse, et riigivõim ei ole tasakaalustatud, kuna riigipea roll on liiga väike, ta ei saa mõjutada parlamenti ja valitsust.

Küllaltki palju kriitikat on tehtud kohalike omavalitsuste peatüki kohta. Ei peeta õigeks, et põhiseaduses ei ole sätestatud omavalitsuse subjektid. Ettepanekuid, kuidas seda teha, on saabunud erinevaid. Arvatakse, et omavalitsuse subjektid ei peaks olema maakonnad, aga paljudes kirjades just nimelt toetatakse kahetasemelist omavalitsussüsteemi.

Üldine süüdistus on, et eelnõu on liiga riigikeskne, et peatükis, mis käsitleb põhiõigusi, vabadusi ja kohustusi, on seatud piiranguid õigustele, mis mitte alati ei ole põhjendatud.

Kirjades tehakse terve hulk ettepanekuid, kuidas eelnõu parandada, kuidas need etteheited kõrvaldada. Esimene ettepanek on suurendada rahva osatähtsust riigivõimu teostamisel, andes talle õiguse valida riigivanem. Kahtlemata on kirjade hulk, kus just see ettepanek on teele läkitatud, kõige suurem. Siin on väga emotsionaalseid ettepanekuid.

Väga palju on ettepanekuid tugevdada riigipea võimu. Toetatakse härra Grabbi "Rahva Hääles" avaldatud seisukohta. Seal toodud ettepanekud korduvad väga paljudes kirjades. Milliseid

lisaõigusi siis riigipeale soovitakse? Kõigepealt tahetakse, et riigipeal oleks seadusandliku algatuse õigus, sealhulgas õigus algatada põhiseaduse muutmist. Teiseks soovitakse, et edasilükkav vetoõigus, mis on praeguses eelnõus, oleks tugevam, selle muutmiseks oleks vaja vähemalt poolt Riigikogu koosseisust. Paljudes kirjades karmistatakse seda nõuet kuni kahe kolmandikuni Riigikogu koosseisust. Leitakse, et kui riigipea ja Riigikogu arvamus seaduse suhtes on vastuolus, siis tuleks küsimus anda rahvahääletusele ja kui rahvas annab õiguse riigipeale, tuleb korraldada uued Riigikogu valimised. Samuti tehakse ettepanek võtta Riigikogult kolmandal katsel õigus iseseisvalt valitsus moodustada, nagu see on praeguses eelnõus. Leitakse, et kui Riigikogu ei tule kolmel katsel valitsuse esimehe, peaministri kinnitamisega toime, siis tuleb tal laiali minna. Nõutakse, et riigipeale peab andma õiguse algatada rahvahääletust. Samuti peaks tal olema õigus nimetada ametisse kõrgemad riigiametnikud. Palju on ettepanekuid selle kohta, et kohtunikud oleksid ametisse nimetatud riigipea poolt. On ettepanek allutada Eesti Vabariigi julgeolekut garanteerivad teenistused otse riigipeale. On tehtud ka ettepanek, et Riigikogul peaks olema siiski õigus, juhul kui on konflikt Riigikogu ja riigipea vahel, panna rahvahääletusele küsimus riigipea tagasikutsumiseks. Ma ei jõua teile kahjuks piiratud aja jooksul anda ülevaadet ettepanekutest, mis on laekunud üksikute paragrahvide kaupa. Me püüdsime redaktsioonitoimkonnas saadud ettepanekud üldistada ja kokku võtta. Me jõudsime oma tööjärjega 7. jaanuaril laekunud kirjadeni. Teile kätte jagatud materjalide hulgast te leidsitegi koondi, kus on kokku võetud 7. jaanuari õhtuks laekunud ettepanekud ja ka osaliselt selleks ajaks ajakirjanduses avaldatud seisukohad. Me püüdsime kirjadest välja noppida need ettepanekud, mida saab kirja panna konkreetse ettepanekuna mõne paragrahvi juurde, aga samuti on püütud kajastada üldisemat laadi ettepanekuid. Ma usun, et tutvumine selle materjaliga võimaldab teil ka isiklikult veenduda, millisesse suunda praegu rahvaarutelu kaldub. Ma ei pidanud veel võimalikuks tuua teieni redaktsioonikomisjoni seisukohta laekunud ettepanekute suhtes, sest kirjade vool alles jätkub. Peale selle on meil plaan arutada ekspertidega põhjalikult kõiki parandusettepanekuid, et teie ette tuua juba põhjendatud seisukohad, mille suhtes me saaksime üheskoos otsustada. Ühe paragrahvi osas on palju etteheiteid, et eelnõu ei sätesta riigivanema valimise korda, mis kahtlemata on põhiseaduse küsimus. Me valmistasime redaktsioonitoimkonna poolt ette ühe võimaliku skeemi riigivanema valimiseks, jäädes praegu eelnõus sisalduva kontseptsiooni raamidesse. Ka see ettepanek on teile välja jagatud eraldi lehel.

Lugupeetud kolleegid! Ilmselt tuleb meil praegu üsna põhjalikult kaaluda seda olukorda, mis Eestis on tekkinud põhiseaduse eelnõu arutluse käigus. On selge, et tee, mida me praegu käime – võtta põhiseaduse eelnõu vastu rahvahääletuse kaudu –, ei ole lihtne tee. See tähendab, et me

kõik peame sooritama vähemalt algeksami riigiõiguse alal. Me peame suutma selgitada üksteisele, miks on tehtud just sellised valikud, ja peame tõsiselt kaaluma ka seda konflikti, mis praegu näib olevat välja kujunenud assamblee eelnõu ja rahva enamuse seisukohtade vahel. Aga siiski tahan loota, et arutelu, mis on kulgenud põhiliselt konstruktiivses vaimus, viib meid ühisele arusaamale ja et me võime peatselt vastu võtta Eesti Vabariigi põhiseaduse. Aitäh!

Juhataja

Aitäh, proua Hänni! Me oleme ära kuulanud vahekokkuvõtte nendest arvamustest ja ettepanekutest, mis on laekunud põhiseaduse eelnõu kohta. Palun, kas proua Hännile on küsimusi? Ei ole. Lugupeetud kolleegid! Sellega on esimene päevakorrapunkt (assambleele laekunud märkused ja ettepanekud põhiseaduse eelnõu kohta) läbitud. Meie read on oluliselt täienenud. Ma palun veel kord läbi viia kohaloleku kontrolli ja pärast seda alustame tööd teise päevakorrapunktiga. Palun teeme kohaloleku kontrolli! 60 liikmest on kohal 36.

Me jätkame tööd päevakorraga. Põhiseaduse eelnõu XVI peatüki põhialuseid tutvustab meile vastava toimkonna esimees härra Kalle Jürgenson. Palun! Nagu me kokku leppisime, on teil selleks aega 30 minutit. Härra Jürgensonile on pärast ettekannet võimalik esitada küsimusi ja samuti on võimalik sõna võtta XVI peatüki põhialuste küsimuses. Härra Jürgenson, palun!

K. Jürgenson

Aitäh! Lugupeetud assamblee liikmed! Lugupeetud juhatus! Peatükk, millest nüüd juttu tuleb, puudutab põhiseaduse rakendamist. Kahjuks on selle väljatöötamine, põhiseisukohtade kujundamine assamblee poolt, nagu te isegi aru saate, jäänud üsna hilja peale ja kahjuks ei ole see praegu eelnõus ka kajastatud. See toimikond pandi kokku viimasel detsembrikuisel assamblee istungil ja ehkki põhiseaduse rakendamise peatüki lõplik sisu sõltub palju sellest, milliseks kujuneb eelnõu ise, on toimikond siiski leidnud olevat võimaliku mingisuguse põhimõtteid kajastava projekti kokku panna ja selle teile ka välja jagada. Selle alusel tahaks teile tutvustada mõningaid põhiseisukohti, mille kohta tuleks assambleel ka oma arvamus välja öelda, et toimikond saaks nimetatud küsimuses edasi töötada ja esitada peatüki projekti seisukoha võtmiseks.

Põhiseaduse rakendamine puudutab kahte põhilist mehhanismi. Esiteks hakatakse põhiseaduse paragrahve rakendama vastavalt sellele, kuidas nendes nimetatud seadused või normatiivaktid on välja töötatud. Selliseid põhiseaduse peatükke, kus viidatakse konkreetsete seadusandlike aktide vajadusele, on paari-kolmekümne ringis. Nende paragrahvide jõustumine võib olla seatud sõltuvusse nende seaduste vastuvõtmise teatud järjekorrast. Teine põhimõtteline võimalus põhiseaduse jõustumiseks on minna riiklike institutsioonide käivitamise teed, s. t. eri aegadel käivitada erinevad põhiseaduses antud riiklikud institutsioonid. Nende põhimõtteliste võimaluste

vahel tuleb assambleel ilmselt oma seisukoht võtta ja võimalik, et need tuleb ka vastavates peatükkides detailsemalt välja kirjutada.

Käesolevas projektis on põhimõtteliselt pandud aktsent viimasele võimalusele. Selle järgi tuleks alustada institutsioonide käivitamist riigivanema institutsioonist, kusjuures siinse projekti järgi oleks selleks mehhanism, kus põhiseaduse vastuvõtmisega koos käivitub riigivanem senise ülemnõukogu esimehe isikus, kes annab avalikult rahvale riigivanema vande. See oleks käivitavaks mehhanismiks edasistele institutsioonidele. Selle käigus on ilmselt loogiline, et pärast Riigikogu kokkutulekut jääb senine õigussüsteem kehtima niivõrd, kuivõrd see ei ole vastuolus vastuvõetud põhiseadusega. Kõige suurem ülesanne, kõige raskem töö lasub selle õigussüsteemi korrastamisel ja käivitamisel sel juhul ka Riigikogul, kusjuures üksikjuhtudel tuleks iga konkreetne probleem Riigikogus konkreetselt lahendada.

Selliselt tekkinud riigivanema institutsiooni puhul on projektis esitatud võimalus, et riigivanema volituste pikkus oleks piiratud. See ei oleks nii pikk, kui on antud põhiseaduses. Nagu projekti §-s 157 kirjas on, oleks riigivanema volituste kestus kolm kuud või alternatiivina kuus kuud. Ma pean vabandust paluma, sest siit on tehnilistel põhjustel jäänud välja märkus, et see aeg oleks arvatud Riigikogu kokkuastumise päevast. Ma palun viige see parandus sisse, see on küllaltki oluline. Samuti peab § 157 kohta ütlema, et ka toimkonnas oli arvamusi selle kohta, et põhimõttelise võimalusena tuleks võtta alternatiiviks, et see paragrahv üldse rakendusotsusest välja jätta.

Edasi. Selle projekti järgi tuleks sätestada kõrgemate riigiametnike kinnitamine kehtestatud aja jooksul, lähtuvalt põhimõttest, et senised kõrgemad riigiametnikud ei muutu automaatselt uue põhiseaduse alusel sätestatud riiklike ülesannete täitjateks. See puudutab kõige otsesemalt kohtusüsteemi ja läheb välja kuni kehtestatud aja jooksul kohtunikukandidaatide esitamiseni Riigikogule, s. t. kohtusüsteemi ei jääks automaatselt ülekantuna tööle senised kohtunikud. Rakendusotsuses või rakenduspeatükis võiks toimkonna arvates olla ära toodud ka Riigikogu valimiste põhiprintsiibid, kuna Riigikogu valimine ja sellega seonduvad mehhanismid peaksid olema järgmised, mis käivitatakse pärast riigivanema institutsiooni käivitumist. Ehkki praegu on ülemnõukogus arutusel Riigikogu valimise eelnõu, siis niipalju kui ma informeeritud olen, on see küllaltki lõpujärgus, jäänud on vist mõned küsimused. See konkreetne paragrahv võib siin muutuda. Toimkond oli vähemalt siamaani arvamusel, et valimise põhimõtted võiksid olla siia sisse kantud. Samuti peaks selles paragrahvis olema ära määratud ka valijate ring, kusjuures ära on märgitud, et see valijate ring on kindlaks määratud 1938. aasta kodakondsuse seaduse alusel. Alternatiivina on esitatud põhimõte, et ka mitte Eesti Vabariigis alaliselt elavad kodanikud võivad osa võtta hääletamisest, ja nõue, et nimekirjadesse saavad olla kantud ainult Eesti

Vabariigis alaliselt elavad Eesti Vabariigi kodanikud.

Põhimõttelise küsimusena, mis ei puuduta iseenesest põhiseaduse käivitamist, on rakenduspeatükki toimkonna seisukohana sisse kantud põhimõte, mis on toodud ära §-s 160. Selle seisukoha järgi oleks kümne aasta jooksul piiratud § 10, § 32, § 55 ja § 72 toime. Seda seniste EKP kõrgemate funktsionääride ja okupatsioonivõimude repressiivorganite palgatöötajate ja palgaliste informaatorite osas. Nende küsimuste lahendamisel tuleb alati vastata küsimusele, kui kõrgelt ja kus kohas teha see lõige vastavate piirangute sätestamiseks ametikohtade järgi. Käesolevas projektis on see lõige tehtud. Selleks oleks EKP KK büroo liikmed, sekretärid, osakonnajuhatajad ning EKP linna- ja rajoonikomiteede sekretärid. Ajalise piiranguna on siia pandud säte, et see piirang kehtib nende inimeste kohta, kelle volitused nendel ametikohtadel algasid enne 1988. aasta juunit. Siin on lähtutud ajajärgust või ajast, mil EKP KK esimeseks sekretäriks sai härra Väljas. Samuti laieneks see okupatsioonivõimude repressiivorganite, ma juhin tähelepanu, kõigi okupatsioonivõimude, mitte ainult nõukogudeaegsete, vaid ka saksa-aegsete repressiivvõimuorganite endistele kaadritöötajatele ja palgalistele informaatoritele. Samuti ei võiks nimetatud isikud täita kõrgeid riigiameteid, olla kohtuniku, Riigikohtu liikme, Riigikohtu esimehe, õiguskantsleri, riigikontrolöri, Eesti Panga presidendi, kaitseväge ülemjuhataja, peaministri ja ministri ametikohal. Ka ei võiks repressiivorganite töötajad asuda sama aja jooksul muudesse, mis tahes riigiametitesse. Nüüd, minnes tagasi valimiste põhimõtete juurde, on §-s 159 sätestatud nõue, et kandidaadid peaksid andma allkirja vastavatele nõuetele vastamise kohta, mis on esitatud §-s 160. Institutsioonide jõustumisega hakkavad senised riiklikud institutsioonid vastavalt põhiseadusele oma volitusi maha panema. Nendest üks on Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ja valitsus. Ilmselt lõpevad vastavad volitused koos analoogsete institutsioonide käivitumisega vastavalt põhiseadusele. See tähendab, et ülemnõukogu volitused lõpeksid Riigikogu kokkukutsumise päeval ja viimane ülemnõukogu poolt kokku pandud valitsus paneks oma volitused maha koos Riigikogu poolt kokku pandud esimese valitsuse volituste algamisega. Põhiseaduses on ühe konkreetse paragrahviga sätestatud Riigikogu liikmete palga küsimus. Võib-olla tundub see natuke banaalsena, aga põhiseaduse projektis on sätestatud, et Riigikogu võib määrata palgapõhimõtted alles järgmise koosseisu jaoks. Nii et põhimõtteliselt me peaksime võtma seisukoha, kas need palgapõhimõtted kinnitab esimese Riigikogu jaoks assamblee või ülemnõukogu või antakse see õigus erandkorras esimesele Riigikogu koosseisule, erinevalt põhiseaduses sätestatud korrast.

Viimane paragrahv käesolevas peatükis käsitleb põhimõtet, mis tuleneb §-s 160 esitatud võimalikest piirangutest, ja nimelt, käesolev peatükk lakkab olemast põhiseaduse osa pärast

selles §-s 160 toodud piirangute tähtaja möödumist. Pärast seda on põhiseadus põhimõtteliselt täies mahus jõustunud, arvestades neid regulatsioone, mis üksikute paragrahvide lõikes sätestatud seadusandlike aktide väljatöötamise osas oleksid Riigikogule pandud.

Need on põhimõttelised seisukohad, mis tuleks assambleel läbi arutada, ja millest järeldusi tehes saaks toimkond ilmselt käesoleva peatüki kallal edasi töötada. Nimetatud rakenduspeatüki põhimõtteid üldiselt iseloomustades ei saa öelda, et me siin leiaks või avastaks midagi uut.

Toimkonnal oli terve rida põhiseaduse rakendusotsuseid käepärast. Mis puudutab §-s 160 toodud piiranguid – neid oleks ilmselt vaja eraldi nimetada –, siis peab ütleva, et me pole sugugi esimesed ega mitte millegagi originaalsed. Selles paragrahvis on peamiselt kitsendused passiivsele valimisõigusele, mida on maailmas ennegi rakendatud. Meenutada võib Saksamaad, samuti Itaaliat, kus konkreetne kitsendus oli seatud isegi aktiivsele valimisõigusele. See tähendab, et oli ära võetud ka õigus valimistel osaleda.

Ilmselt peaks assamblee neid küsimusi veel arutama. Ma soovin, et asjad, mis siin arutuse alla tulevad, oleksid just põhimõttelist laadi, mitte konkreetsest redaktsioonist lähtuvad. Kui põhimõtted siin välja kujunevad, siis ma usun, et meie toimkond on võimeline neid arvestades seda peatükki edasi formuleerima ja esitama assambleele järgmine kord juba konkreetse teksti, mis vastab neile seisukohtadele. Aitäh!

Juhataja

Täna, härra Jürgenson, selle ülevaate eest! Meil on terve hulk küsimusi. Esimesena saab sõna härra Hallaste. Palun!

I. Hallaste

Lugupeetud ettekandja! Mul on kaks küsimust. Paragrahvi 155 teksti lugedes jääb selline mulje, et "Riigi Teatajas" avaldatakse rahvahääletuse tulemused alles siis, kui põhiseadus on vastu võetud. Muul juhul nagu ei avaldatagi. Kas toimkond mõtleski seda asja nii või on tegu lihtsalt mitte kõige parema sõnastusega?

Teine küsimus on § 160 kohta. Ettekandest selgus, et kuupäevaline piirang – 1988. aasta juuni – on seotud Vaino Väljase saabumisega kommunistliku partei etteotsa. Aga see tegelikult ei muuda tema olukorda, kuna ta oli 1970. aastate lõpul kompartei ideoloogiasekretär ja seetõttu langeb ka tema välja. Kas te võite öelda, kelle peale veel konkreetset mõeldi, et tema peaks kindlasti sellest piirangust välja jääma, ja miks siin üldse ajaline piir on seatud? Kas toimkond ei arutanud ka võimalust mitte kehtestada ajalist piirangut, vaid teha heade kommunistide nimekiri? Ühest heast kommunistist, nagu siin juba eespool juttu oli, kes saab kohe ...

Juhataja

Härra Jürgenson ja lugupeetud kolleegid! Ma palun vabandust, et ma segan, enne kui härra

Jürgenson vastab. Me oleme andnud vande ja leppinud kokku, et me päevapoliitikast üldse ei kõnele. Mulle tundub, et XVI peatükk on siiski selline teema, mille puhul me päriselt ei saa oma vannet pidada. Mitte sellepärast, et nii suur kihk on rääkida päevapoliitikast, vaid sellepärast, et XVI peatüki sisu on ju seotud tänaste poliitiliste küsimustega. Niisiis, sellise erandi me peame tegema, kuid mul on kõigile kolleegidele palve kinni pidada nendest mängureeglitest, mis lubavad küll väljendada oma mõtteid ka päevapoliitika küsimustes, kuid mitte minna isiklikuks. Härra Jürgenson, palun, teil on sõna vastamiseks!

K. Jürgenson

Aitäh! Ma tänan ka härra Hallastet temale iseloomuliku emotsionaalse küsimuse eest. Jaa, me võime koostada igasuguseid nimekirju ja mitte ainult heade ja halbade kommunistide kohta, vaid ka muude kategooriate kohta. Ei, toimkond ei laskunud arutellu konkreetsete isikute üle ei selles ega üheski teises paragrahvis.

Mis puudutab ajalist piirangut, siis on mõned parteifunktsionäärid, kes asusid ametisse pärast seda tähtaega, väitnud, et nad juba teatud ametisse asudes deklareerisid, milleks nad seda teevad. Põhimõtteliselt pidas toimkond sellist ajalist piirangut võimalikuks, kuid ma kordan veel, et siin ei ole küsimus mitte niivõrd selles ajalises piirangus ega härra Väljase isikus. Loomulikult laieneb see ka temale, olenemata sellest, et ta siis sai EKP esimeseks sekretäriks. Konkreetsete isikute lahkamiseni me ei laskunud.

Mis puudutab § 1, siis võib-olla ei ole praegune sõnastus kõige õnnestunum, kuid ka siit võib ikkagi välja lugeda, et tähtis on põhiseaduse vastuvõetaks tunnistamine. See tähendab, et põhiseadus loetakse vastuvõetaks rahvahääletuse tulemuste väljakuulutamisega. Võib-olla tuleb siin sõnastust tõesti parandada.

Juhataja

Aitäh! Tuletan veel kord meelde: oleme kokku leppinud, et me elavaid inimesi ei lahka.

Järgmisena saab küsimuse esitamiseks sõna härra Uluots. Palun!

Ü. Uluots

Lugupeetud ettekandja! Mul on teile kaks küsimust. Esiteks, kas te olete arutanud, mis saab siis, kui ülemnõukogu esimees keeldub täitmast seda ebaloomulikku rolli, mille me talle XVI peatükiga paneme?

Teine küsimus on § 160 kohta. Kas teile ei tundu, et me tõstame ennast järjekordselt, nagu me siin kogu aeg oleme teinud, rahvast kõrgemale? Kui me avalikustame kõigi kandideerivate inimeste ametikäigu, eluloo jne, las siis rahvas otsustab, kas inimene kõlbab saadikuks või ei kõlba. Demokraatlikus süsteemis peaks olema ainult kohtul õigus inimeselt ära võtta kodanikuõigused, s. o. ka õigus kandideerida, kui talle on kodakondsus antud.

K. Jürgenson

Ma kordan veel kord, et sellist pretsedenti on demokraatia ajaloos esinenud, me ei ole siin mitte pretsedendi loojad. Sellise põhimõtte sisseviimine on täiesti võimalik juhul, kui rahvas seda aktsepteerib. Ma ei näe siin mitte midagi ebaloomulikku ja veel vähem on selles mingit enda rahvast kõrgemale seadmist.

Nüüd võimalusest, et ülemnõukogu esimees keeldub nimetatud rollist. Kahtlemata langeme siin jälle isikute tasemele, kuid kui põhiseadus on rahvahääletusel sellise mehhanismiga vastu võetud, siis on põhiseadus jõustunud. Kui nimetatud ülesanne on ülemnõukogu esimehele pandud põhiseaduse järgi, mille hulka kuulub rakenduspeatükk, siis tähendab keeldumine seda, et ülemnõukogu esimees käitub põhiseadusevastaselt. Ma ei oska öelda, milliseid tagajärgi see võiks kaasa tuua. Vahest peaksid ka need tagajärjed olema põhiseadusest välja loetavad.

Juhataja

Täna! Härra Kork, palun!

T. Kork

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Ka minul on kaks küsimust. Esimene puudutab teie pakutud pealkirja. Miks te olete nimetanud selle just XVI peatükiks? Kas oli arutlusel ka teisi võimalusi, näiteks põhiseaduse rakendusotsus, põhiseaduse lisa vms?

Teine küsimus puudutab tutvustatava eelnõu § 158, mis algab nii: § 57 punktis 10 jne. toodud põhimõtte riigiametnike kinnitamiseks. Praeguse eelnõu § 57 punkt 10 kõlab järgmiselt:

"Valitsuse ettepanekul otsustab riigilaenude tegemise ja riigile muude varaliste kohustuste võtmise ...". Kas siin ei ole mingit eksitust?

K. Jürgenson

Ma täna härra Korki! Siin ilmselt on tegemist eksitusega. Silmas on ikkagi peetud seda punkti, kus räägitakse kõrgemate riigiametnike ametisse nimetamisest. Korduvate ümberlõõmistega on siia tõenäoliselt vale number sattunud.

Mis puutub pealkirja, siis toimikond on seisukohal, et see peaks olema just XVI peatükk, mis kuulub orgaaniliselt põhiseaduse eelnõu juurde.

Juhataja

Täna! Härra Sirendi, palun, teie küsimus!

A. Sirendi

Suur tänu! Lugupeetud ettekandja! Kas § 157 ei ole lihtsalt järjekordne katse valida riigivanemat mingil muul viisil, peaasi, et seda ei saaks teha rahvas? Kas teile ei tundu, et selline käitumine oleks häbi ülemnõukogule või Põhiseaduse Assambleele, kes seda järjekindlalt teeb, vaatamata sellele, et rahva arvamus on meile juba ammu teada? Sisuliselt see ju alandab meid.

K. Jürgenson

Ma ei julge võtta seisukohta selles osas, mis tundub assambleele alandavana ja mis mitte. Me oleme püüdnud siin esitada ühe võimaluse riiklike institutsioonide käivitamiseks vastavalt põhiseadusele. Kordan veel: see oleks üks põhimõtteline võimalus, mis eelkõige täidab seda rolli, et algatada nimetatud küsimuses diskussioon. Kas jääb sisse see võimalus või tuleb siia mingisugune muu mehhanism, see sõltub juba assambleest, lootuses, et ta ei tunne ennast alandatuna ja solvatuna ning siiski nimetatud küsimuses seisukoha võtab. Ma ei pea siin päris õigeks väidet, et me püüame jälle ennast seada rahvast kõrgemale mingisuguse uue asja pealesurumisega. Olen kindel, et me arvestame selle arutelu tulemusi, mis praegu rahva hulgas toimub ja millest proua Hänni äsja põhjalikult ette kandis, ka nimetatud rakenduspeatüki puhul.

Juhataja

Härra Leisson, palun!

E. Leisson

Lugupeetud härra ettekandja! Kas te soostuksite niisuguse asjade käiguga, kui Põhiseaduse Assamblee võtaks XVI peatükist välja § 160 ja teeks selle kirja pildi enam-vähem õigeks? Tõenäoliselt ei mõika teist keegi üldse midagi parteistruktuuridest. Tuleks koostada otsuse projekt ja esitada see eraldi kaalumisele ülemnõukogule, võib-olla ka rahvale. Ma toon mõned niisugused momendid, mis kohe silma torkavad. On võimalus rakendada ka niisugust süsteemi nagu sundpensioneerimine, mida viimati kasutati 1976. aastal Hispaanias, kui frankistliku diktatuuri ajal teatud ametikohtadel töötanud isikud saadeti lihtsalt pensionile. Ametikoha järgi, s. t. ei küsitud, on ta Väljas või ei ole Väljas. Kui rääkida desovetiseerimisest, siis on sellest loetelust täiesti arusaamatult jäänud välja rahvasaadikute nõukogu täitevkomiteed kuni NSV Liidu Ülemnõukoguni välja. Mis puudutab parteistruktuuride tundmist, siis pole vahest mõtet loetleda EKP Keskkomitee büroo liikmeid ja sekretäre. Kõik sekretärid on alati liikmed, ka rajoonikomiteedes. Sellest lähtuvalt oleks ettepanek alustada seda loetelu rajoonikomiteede liikmetest ja liikmekandidaatidest ning lõpetada keskkomitee liikmete ja liikmekandidaatidega. Viimane küsimus: kas selle loetelu all te mõtlesite ka kinnist organisatsiooni nr. 7? Milline oleks selle staatus?

Juhataja

Härra Leisson! Enne kui teie pikale küsimusele vastust antakse, rahuldate võib-olla lisaks juhatuse uudishimule ka kogu assamblee uudishimu: mida see organisatsioon nr. 7 tähendab? Sellest saab meie tänasel istungil ehk põhiküsimus.

E. Leisson

Organisatsioon nr. 7 tähendab mitte konkreetset Eesti NSV territooriumil asuva Nõukogude

armee poliitorganeid. Seal teenis väga palju eestlasi.

Juhataja

Tänan! Ühtlasi palun vabandust. Härra Jürgenson, palun!

K. Jürgenson

Meie toimkond oli tõesti raske probleemi ees, sest meie hulgas ei olnud kõrgeid parteiametnikke. Kaalusime võimalust pöörduda ammendava informatsiooni saamiseks härra Väljase poole, aga ilmselt oleksime leidnud spetsialiste lähemalt. Tõenäoliselt me kaasame teid oma toimkonna töösse, et saada informatsiooni selle ja võib-olla ka mõne muu ametkonna kohta. Ma kordan veel: konkreetne lõige ei ole siin määrav. On toodud üks võimalik tasand, kusjuures ei ole laskutud küsimusse, kui palju siin isikuliselt kokku langeb. Mis puudutab seda salapärast organisatsiooni nr. 7, siis ilmselt tuleb see ka siia lülitada, kui seda vajalikuks peetakse. Kas teha omaette otsus? Ma usun, et siin me võime tugineda julgelt maailmapraktikale ja lülitada selle rahuliku südamega põhiseaduse rakendamise peatükki. Nii on seda täiesti mõeldav käivitamisel arvestada ja rakendada.

Juhataja

Tänan! Härra Kaalep, palun!

A. Kaalep

Härra Jürgenson! Mul on kolm küsimust, mis puudutavad toimkonnas peetud diskussiooni. Ma tahan teada, kui põhjendatult sõnastati § 160 sellisena, nagu see meie ees on. Esiteks, kas toimkonnas oli kõne all küsimus, millise mulje jätab selline demokraatlike õiguste piiramisena kvalifitseerida võidav paragrahv laias maailmas?

Teiseks, kui pretsedentidena toodi Saksamaal ja Itaalias toimunu, kas siis arvestati, et Saksamaa ja Itaalia olid sõja algatajad ja vastavad piirangud kehtestati okupatsioonivõimude poolt?

Loomulikult kaalutlusega, et Saksamaal ja Itaalias võib olla veel küllalt palju natsismi või fašismi pooldajaid.

Kolmandaks, kas keegi toimkonna liikmetest ei arvanud, et selline paragrahv võib jätta niihästi Eesti rahvale kui ka teistele rahvastele mulje, et vast loodav ja vast taastatav vabariik on lihtsalt arg ja ebakindel? Lisan, et minu südametunnistus käsib §-le 160 sellisena, nagu see praegu on esitatud, igal juhul vastu hääletada.

K. Jürgenson

Tänan! Kahtlemata on see südametunnistuse küsimus. Ma vastan esimesele ja kolmandale küsimusele koos, kui tohib. Ütlen veel kord, et me ei tee siin mitte midagi uut ja ma ei näe põhimõttelist vastuolu rahva õiguses sellised kitsendused peale panna. See ei ole mitte minu lõplik seisukoht, vaid siin peab võtma seisukoha eelkõige assamblee ja lõpuks ka Eesti rahvas.

Ma usun, et kui enamik Eesti rahvast leiab, et see on nende südametunnistusega kooskõlas, siis me võime rahuliku südametunnistusega seda paragrahvi rakendada.

Mis puutub küsimusse sõja algatajate kohta, siis ma ei jaga päriselt nii kategoorilist arvamust, et Saksamaa ja Itaalia olid sõja algatajad. Ilmselt ei ole sellele küsimusele päris üheselt kahjuks võimalik vastata.

Juhataja

Täna! Härra Arjukese, palun!

R. Arjukese

Lugupeetud härra Jürgenson! Mul on üks küsimus ajagraafiku kohta, mis tuleneb ajutise riigivanema ametisse astumisest. Siin on öeldud, et vastavalt § 47 punktile 10 esitab ta 30 päeva jooksul pärast ametisse astumist kinnitamiseks kõrgemate riigiametnike kandidatuurid.

Riigivanem astub ametisse põhiseaduse jõustumise päevast ja 30 päeva jooksul esitab ta siis Riigikohtu esimehe, kes jääb eluaegseks, õiguskantsleri, Eesti Panga Nõukogu esimehe, riigikontrolöri, kes jääb ametisse viieks aastaks, ka kaitseväge ülemjuhataja kandidatuuri.

Kellele ta selle esitab? Riigikogu valimised tulevad põhiseaduse järgi kõige varem 10–60 päeva pärast, järelikult esitab ta kõik need kandidaadid veel praegusele ülemnõukogule kinnitamiseks.

K. Jürgenson

Härra Arjukese juhü tähelepanu täiesti õigele asjaolule. Ühes kohas ma juba tegin selle paranduse. Need ajagraafikud algavad Riigikogu kokkutulemise päevast.

V. Niitsoo

Härra juhataja! Lugupeetud härra Jürgenson! Kas te ei seletaks lähemalt, mida te mõtlete okupatsioonivõimude repressiivorganite ehk siin palgaliste agentide all? Kes nad on?

K. Jürgenson

Siin on nimetatud kaader loetletud kategooriatena, kes kõrvale jäävad. Ma usun, et ammendavaid nimekirju ei ole võimalik välja tuua ka mitte lähemas tulevikus, kui see üldse võimalik on. Käesolev punkt on seatud sõltuvusse kandideerimisbülletäänile allkirja andmisest. Inimene peab andma allkirja selle kohta, et ta vastab esitatud nõuetele. Selliste piirangute rakendamisel on üldjuhul kehtinud praktika, et kui allkirjaga kinnitatu ei vasta tõele, võib hiljem näiteks Riigikogu poolt vastu võetud seaduse alusel rakendada teatud sanktsioone. Ma ei pea võimalikuks, et me praegu, vähemalt seniste tulemuste alusel, saame mingisuguse nimekirja järgi seda määrust anda.

V. Niitsoo

Ma palun vabandust, aga ma pean oma küsimust juhataja loal täpsustama. Ma ei mõelnud sugugi, et te avaldaksite siin nimesid või nimekirju, ma tahtsin lihtsalt teada saada nende

inimeste kategooriad. Selgituseks ma täpsustan oma küsimust. Vaid murdosa KGB informaatoreid, nagu me teame, olid palgalised agendid ja enamasti olid need prügikalad. Suurem osa tegi kaastööd KGB-le, kirjutades ettekandeid oma kolleegide ja tuttavate kohta, koputades nende peale. Selle eest saadi mitmesuguseid privileege: parem korter, autoostuluba, välismaasõidud ja edutamine ametipostil. Kuidas nendesse inimestesse suhtuda? Kas tõesti siis see kategooria, kes otseselt ei olnud KGB palgal, vaid sai privileege, peab jääma §-s 160 toodud loetelust välja?

K. Jürgenson

Ma palun vabandust, et ma kohe aru ei saanud. Ei, see ei pea välja jääma. Kui on vaja, me võime selle siia sisse tuua.

H. Eller

Lugupeetud juhataja ja ettekandja! Ma ei saa hästi aru § 160 sisust. Te avalikustasite XVI peatüki selle nädala "Postimehes" ja lubasite seal meie lugupeetud ülemnõukogu esimehel töötada kuni kolm aastat. Sellest seaduseelnõust ma aga küll nii aru ei saa, et ta võiks riigivanemana töötada edasi kolm aastat. Milles on siin küsimus? Millised on need mehhanismid, mis saaksid kindlustada selle täitmise, millest te "Postimehes" kirjutasite?

K. Jürgenson

"Postimehes" ei olnud tegemist minu artikliga. Seal ma vastasin ühe uudishimuliku ajakirjaniku küsimustele, kes püüdis saada seletust selle teksti kohta. Tõesti, esialgses versioonis, mis oli selle ajakirjaniku valduses, oli sees tähtaeg kolm aastat. Eile, kui toimkond koos istus, valmis selle peatüki lõplik redaktsioon. Sellest see erinevus.

K. Kama

Austatud härra Jürgenson! Kõigepealt repliik § 155 kohta. Siin on komisjon tõenäoliselt ikkagi eksinud. Põhiseadus loetakse vastuvõetuks, kui selle poolt on rohkem hääli kui vastu. See ei sõltu "Riigi Teatajas" avaldamisest ega muust asjast. "Riigi Teatajas" avaldamisest saab sõltuma panna ainult tema jõustumise.

Aga nüüd küsimus ikka jälle § 160 kohta. Mis kaalutlustel on teie komisjon pidanud vajalikuks takistada eelkõige endiste parteifunktsionääride kandideerimist, aga peaaegu mingeid piiranguid pole nende töötamisel riigiaparaadis? Juba aseministrist alates võivad nad töötada. Niipalju kui mina tean, alustasid Saksamaa ja Tšehhoslovakkia eelkõige just riigiaparaadi puhastamisest, kandideerimistakistus jäi teisejärguliseks.

K. Jürgenson

Olen teiega täiesti päri. Ma usun, et seda nimekirja võib laiendada mõlemas suunas: nii selles suunas, mida valgustas meile härra Leisson, kui ka ametikohtade osas, mida nimetatud

aukandjatel ei ole lubatud selle aja jooksul täita. Täiesti õige, riigiparaat on ilmselt ka tähtis valdkond, kus tuleb nendele küsimustele tähelepanu pöörata.

S. Sovetnikov

Lugupeetud ettekandja, palun selgitage, kas põhiseaduse rakendamise peatükk võetakse vastu ainult üheks aastaks või kogu ajaks. Näiteks §-s 161 on juttu Eesti Vabariigi Ülemnõukogu volitustest, aga järgmistest valimistest alates on juba Riigikogu. Võib-olla tuleks siin teistmoodi formuleerida?

Teine küsimus on § 162 kohta. Siin on öeldud, et Riigikogu esimese koosseisu liikmetele määrab palga ülemnõukogu hiljemalt 50. päeval enne Riigikogu valimisi. Miks te arvate, et see arv peab olema just 50?

K. Jürgenson

Paragrahv viitab põhimõttelisele vajadusele see küsimus lahendada. Siin on esitatud üks põhimõtteline võimalus, et ülemnõukogu võiks selle palga määrata. Ma kordan veel, et põhiseaduse eelnõus on palgaküsimus lahendatud teisiti. Lihtsalt tuleb see küsimus lahendada. Kas seda teeb ülemnõukogu või mõni muu kogu ja millal ta seda teeb, see on tegelikult teisejärguline küsimus.

Mis puudutab § 161, siis siin on selgelt öeldud, et Eesti Vabariigi Ülemnõukogu volitused lõpevad Riigikogu kokkutulemise päeval ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu poolt viimati ametisse nimetatud valitsuse volitused lõpevad põhiseadusjärgse valitsuse ametisse nimetamisega riigivanema poolt. Tähendab, üleminek on ilma kattumise ja katkemiseta. Kui kaua see peatükk kehtib? Käesolevas redaktsioonis kehtib see peatükk põhiseaduse osana kümme aastat, vastavalt § 160 kitsendustele.

Juhataja

Suur tänu, härra Jürgenson! Küsimusi rohkem ei ole. Küll on aga kõnesoovijaid. Sellepärast tuleb enne istungi jätkamist teha vaheaeg. Kuid enne, kui me läheme vaheajale, soovin ma kõiki assamblee liikmeid informeerida sellest, et võib-olla tuleb meil XVI peatüki küsimusi hääletada. Me ei saa küll hääletada selle peatüki teksti, kuid me saame hääletada mõningaid põhimõtteid. Sellepärast ma palun, et lugupeetud assamblee liikmed ei läheks lahendama neid küsimusi, mis on põhiseaduse eelnõust tähtsamad, vaid oleksid valmis andma oma hääle ühe või teise põhimõtte kasuks. Vaheaeg 20 minutit. Töö jätkub kell 12.40.

Vaheaeg

Juhataja

Meil on vaja tööd jätkata. Palun istuge oma kohtadele ja teeme kohaloleku kontrolli! Kohal on 29 assamblee liiget. Lugupeetud kolleegid! Enne kui juhatus annab sõna kõnedeks ja

sõnavõttudeks kohalt, on meil vist vaja põhimõtteliselt kokku leppida, et kui me täna ei otsusta seda suunda, mida peaks realiseerima, kas XVI peatükk või rakendusotsus, on härra Jürgensonil väga raske viia tööd lõpule ja ilmselt on ka assambleel väga raske järgmise nädala lõpus langetada lõplik otsus.

Nende küsimuste järgi, mis esitati enne vaheaega, tundub, et põhiliseks huviobjektiks on § 160. Paragrahvi 160 on kodeeritud õieti mitu lahendust. Tundub, et üks küsimus, mille me peaksime põhimõttelise probleemina otsustama, ongi § 160. Juhatusel oleks väga hea meel, kui assamblee liikmed, kes soovivad sõna kõneks või sõnavõtuks kohalt, püüaksid anda oma hinnangu ka selles küsimuses. Kui me jõuame nende põhiprobleemide hääletamisele, siis oleks igal assamblee liikmel selge, millist lahendit ta soovib. Esimesena saab sõna kõneks härra Peet Kask. Palun!

P. Kask

Kallid kolleegid! Ma alustangi §-st 160, kuigi mul hea meel sellega alustada ei ole. Nagu härra Jürgenson juba ütles, on seal üks probleem, mille juurde väga sageli jõutakse, kui režiimid vahetuvad, kui diktatuur mis tahes vormis asendub demokraatliku riigikorraga.

Ma olen lugenud ühte raamatut, väga head raamatut, mis andis ülevaate uuringutest väga paljude tekkivate demokraatlike riikide evolutsiooni kohta. See on professor Linzi raamat "Kriis, häving ja uus tasakaal". Selles raamatus kirjeldati nende uuringute tulemusi, mis olid läbi viidud väga paljude riikide ajaloo alusel. Aluseks ei olnud seal mitte ainult statistilised andmed, vaid nad uurisid ka sellistes riikides toimuva põhifaktoreid. Härra Linz on ühtlasi üks neid juhtivaid politolooge, kelle uurimuste alusel näiteks on praegu kogu maailma politoloogid väga kriitilised presidentaalsüsteemi suhtes üldse, sest Linz tõi väga selgelt välja sellesse süsteemi kodeeritud konflikti presidendi ja parlamendi vahel. See on presidentaalsüsteemis olemuslikult lahendamatu, seda saab ainult leevendada teatud võtetega, näiteks vetoõigusega. Aga ta tõi ära ka umbes 20 põhjusfaktorit selle kohta, miks demokraatlikud režiimid kipuvad kokku varisema pärast seda, kui nad on tekkinud ja arenema hakanud, ja nende põhjusfaktorite hulgas oli üks, mis puudutab § 160. See on klassikaline juhus: uued režiimid, kes on võimule tulnud, kes on üles ehitanud demokraatliku riigi, hakkavad lahendama ka küsimust, mis saab endise režiimiga kaastööd teinutest. Härra Linzi lahend oli järgmine. Kui nendel kollaboratsioonistidel ei ole rahva hulgas arvestatavat toetust, siis võib nad sisuliselt demokraatlikust poliitilisest süsteemist välja heita. Ehkki see on demokraatlike printsiipidega vastuolus, nagu härra Uluots väga õigesti märkis, ei too see sel juhul kahjulikke tagajärgi. Kõigil muudel juhtudel on see aga miin demokraatlikule režiimile. Miin hakkab toimima esimesel demokraatia kriisi hetkel, sest väljapoole demokraatiat on lükatud küllaltki arvestatava toetusega poliitiline jõud, kes tahes või tahtmata hakkas selle režiimi vaenlaseks. Ta hakkab sellele vastu tegutsema, võidab esimese

kriisi olukorras ning režiim variseb kokku.

Mul on ettepanek panna § 160 eraldi hääletusele. Minu arvates Eesti ühiskond ei taluks seda lahendust. Neil, kes lähevad § 160 alla, on Eesti ühiskonnas liiga tugev rahva toetus. Mul ei ole mingeid isiklikke huve, vastupidi, ma olen sunnitud astuma nende jõudude vastu, kes muu hulgas torpedeerivad Põhiseaduse Assamblee eelnõu ja juba teist korda torpedeerivad parlamentaarsüsteemi sisseseadmist Eestis. Eelmine kord oli mäletatavasti aasta tagasi, kui ülemnõukogu päevakorrast võeti salajasel hääletamisel maha pakett õiguskomisjoni seaduseelnõusid.

Paragrahvi 159 kohta arvan, et nii lihtsalt see asi ka ei lähe, et ühe paragrahviga on võimalik asendada kodakondsuse seadust ja lahendada seda olukorda, mis praegu kodakondsusküsimuses valitseb. Veel vähem pean ma võimalikuks läbi saada ilma valimisseaduseta. Muide, § 159 ei võimalda ka väga vajalikke kõrvalekaldeid proportsionaalsest profiilist valimisseaduses. See viib just selleni, mida härra Hellar Grabbi 30. detsembri artiklis "Rahva Hääles" kritiseeris: superparlamentaaruse suunas, parlamendi killustatuse suunas.

Muidugi võib eelnõu igast paragrahvist leida küsitavusi ja nõrku külgi, eelnõu on veel võrdlemisi toores, kuid seda oligi oodata. See kõik on siiski lahendatav asja silumise käigus. Ma kordan veel, et pean vajalikuks §-s 160 sisalduva põhimõtte eraldi hääletamist. Minu ettepanek on Eestis seda miini mitte kasutada. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Härra Kase kõne kestis 8,5 minutit. Lugupeetud kolleegid! Mul on palve, et hoiame täpselt kinni meie reglemendi ajanõuetest. Härra Leisson, palun!

E. Leisson

Kallid kolleegid! Lugupeetud juhatus! Kui me asusime oma ettevõtmise juurde, siis me pidasime silmas, et me teeme Eesti Vabariigile põhiseadust aastakümneteks, aga võib-olla ka aastasadeks. Kui me kirjutame sinna sisse XVI peatüki, siis vaevalt meil jätkub julgust kaaskodanikele silma vaadata kahe, kolme, nelja, viie aasta pärast või maailma avalikkusele ka praegu. Ma ei eita vähimalgi määral selle põhimõtte olemasolu vajalikkust, desovetiseerimise läbiviimise vajalikkust meie ühiskonnas, kuid annan endale selgelt aru, et tegemist on valimisseaduse paragrahviga, Riigikogu, riigipea valimise seaduse paragrahviga. Siin ei ole sellel mingisugust kohta. See on minu selge ja ühemõtteline arvamus. Ei saa ma ka selle paragrahvi ümbertegemisel auväärt härra Jürgensonile abiks olla, sest ma ei ole kunagi kuulunud selle partei ridadesse, ma lihtsalt tean, millest ma räägin.

Mul on konkreetne ettepanek formeerida XVI peatükk ümber põhiseaduse rahvahääletusele panemise korraks. Kui me tahame säilitada meie põhiseaduse vaimu ja kui me seame endale

eesmärgiks, et põhiseadus saaks rahva poolt heaks kiidetud, siis me peaksime fikseerima siin vaid mõned põhimõtted. Koos hinnangu andmisega põhiseadusele kui tervikule peame rahvale andma tema kõrgeima võimu kandja, otsuse langetaja rolli. Selleks tuleb põhiseadusele lisada kolm küsimust. Esiteks, kuidas nimetatakse Eesti Vabariigi kõrgeimat ametiisikut, kas president või riigivanem? Teiseks, kes valib Eesti Vabariigi kõrgeima ametiisiku, kas rahvas, valijamehed või parlament? Kolmandaks, milline on Riigikogu valimiste kord, kas alternatiivsed isikuvalimised, 50 saadikut parteiliste nimekirjade alusel, 51 saadikut alternatiivsete isikuvalimiste teel või ainult parteiliste nimekirjade alusel? Otsustagu seda rahvas. Ärgem püüdkem olla temast targemad ja jätkem talle täita tema roll, kõrgeima võimu kandja roll.

Täna!

Juhataja

Täna! Järgmisena saab kõneks sõna härra Tarto.

E. Tarto

Lugupeetud juhatus! Austatud kolleegid! Meie, Eesti Kongressi Tartu saadikud, arutasime seda küsimust. Meile on saabunud kirju ja need on samuti sisaldanud mõtet, et koos põhiseaduse rahvahääletusele panemisega võiks sinna juurde panna ka mõne täiesti põhimõttelise küsimuse ja las rahvas ise otsustab. Üks selline küsimus oleks, kes valib riigipea. Siin on samuti meie poolt välja pakutud kolm võimalust: riigipea valib Riigikogu, valijameeste kogu või kõik hääleõiguslikud kodanikud.

Minnes nüüd § 160 juurde, ma arvan, et on väga tänuväärne, et see siia sisse toodi ja see küsimus tõstatati. Me peame seda arutama ja arutama selle paragrahvi viimistlemist ja täiendamist. Ei saa igavesti ignoreerida probleemi, et Eesti riik ja rahvas elavad läbi ajaloolist protsessi. Esiteks, me vabaneme bolševismist, teiseks, me vabaneme okupatsioonist. Olukord, kus vana kaader jääb kõik kohale, absoluutselt mitte mingisugust muudatust kuskil ei ole, ei saa igavesti kesta. Kahju, et need protsessid ei ole varem alanud ja et meie siin Põhiseaduse Assamblees peame olema nagu selle küsimuse avalikustajad, selle küsimuse suure kella külge panijad. Ma ei usu, et kui me teeme piiranguid GPU-lastele, siis sellega on nende inimõigusi piiratud. Ei ole, sest seda teed, debolševiseerimisprotsessi teed, lähevad kõik totalitarismist vabanenud rahvad. Kuidas seda sõnastada, see on iseasi. Äärmisel juhul võib ka selle põhimõtte panna rahvahääletusele. Kui Eesti rahvas tõepoolest praegu ei taha debolševiseerimist, siis ega vägisi peale sundida ei saa. Aga et seda teed tuleb käia, see on täiesti paratamatu, kas käiakse seda siis nüüd, aasta pärast või kümne aasta pärast. Praegu ma hääletan ise ja kutsun teisi hääletama selle poolt, et jätta § 160 sisse edasiseks arutamiseks. Aitäh!

Juhataja

Täna, härra Tarto! Järgmisena on kõneks sõna härra Salumil. Palun!

V. Salum

Austatud assamblee! See rakendamise peatükk kuulub orgaaniliselt kogu põhiseaduse juurde. Seda tõestab juba see tormiline reageerimine XVI peatüki eelnõule. Kaks päeva tagasi oli Viljandi maavolikogu koosolek ja seal oli just väga tuline reageerimine sellele §-le 160. Kui me tahame desovetiseerimist või debolševiseerimist, siis me ei saa probleemi lõputult edasi lükata, jättes kõigile ametnikele ja ka valitavatele juhtivatele riigitegelastele mugava võimaluse privileege edasi kaitsta. Et Maapäev kordas sedasama, mida mõned Viljandi maavolikogus väljendasid, siis see tõestab, kes nad on või kelle pooldajad nad on. Teisisõnu, uus rüütelkond on valmis rahvuslike jõudude iseseisvumisliikumist peatama ja nad tahavad peatada ka kogu Põhiseaduse Assamblee töö. Et kui te ei tee nii, nagu meile meeldib, siis minge laiali, me enam teie teeneid ei vaja. Nii et see § 160 on väga vajalik, kui me tahame üldse eesti rahvuse säilimist, Eesti riigisüsteemi taastamist. Nomenklatuursete töötajate õiguste samastamine gestaapo ja ka teiste XX sajandi repressiivorganite tegevusega näitab, et see ei ole ühepoolset kitsendav. Oleks see ainult ühepoolne, aga siin on ka gestaapo ja selle töötajad sees. Nii et see on väga vajalik ja vajalik ka riigiametite juhtivate ametnike suhtes, sest just seal nad pesitsevad kõige kindlamini. On selge, et praegu kujuneb ringkaitse, nomenklatuursete töötajate ja nõukogude juristide vastastikune toetus. Nad on alustanud rünnakut põhiseaduse eelnõu rakendamise suhtes. Siin tuleb asja rahulikult selgitada. Peet Kask küll ütles, et see tekitab plahvatuse või on nagu miin Eesti ühiskonnas, aga kui me seda ei arvesta ja lükkame selle asja edasi, siis ei tule Eesti Vabariigist mitte midagi välja – vabariigist, mis tagaks põlisrahvusele püsijäämist. Praegu on selle põhiseaduse eelnõu arutelu käigus kujunenudki välja kaks erinevat kontseptsiooni: rahvusriigi kontseptsioon ja rahvariigi või elanikkonnariigi kontseptsioon. Kui ei ole oluline eesti rahvuse säilimine ja rahvuskultuuri areng, siis muidugi on vaja elanikkonnariiki. Sellepärast oleks XVI peatükk kindlasti vajalik, samuti § 160. Millistes piirides ja kui täpselt, on iseasi, aga ilma selleta ei ole mõtet. Nii et rakenduspeatükk on väga vajalik põhiseaduse osa. Viimane paragrahv (§ 163) kinnitabki, et kui on kümme aastat möödunud, siis muutub see põhiseaduses automaatselt üleliigseks. Nii et selle peatüki eelnõu on küllalt hea edasise töö jätkamiseks. Täna!

Juhataja

Täna! Kõneks on sõna härra Saatpalul. Palun!

V. Saatpalu

Täna! Ma usun, et siin saalis ei ole võimalik leida ühtegi inimest, kes desovetiseerimise või debolševiseerimise vastu üles astuks. Kuid mina usun oma rahva tarkusse, et ta oskab siis, kui

tal tuleb valida, otsustada selle inimese üle, keda ta valib. Seetõttu peab tal olema ka täielik pilt sellest inimesest, keda ta valib. See tähendab, et see inimene peab deklareerima valijale oma mineviku ja oma patud. Sellepärast ma ei sätestaks neid piire taolisel seadusandlikul teel. Ma ei tahaks piirata valijat, sest see on ka valija teatud piiramine. Ma annaksin lihtsalt sellele valijale kõik teada sellest inimesest, ja see inimene, kes tahab saada valituks, peab ka deklareerima, et tal on olnud sidemeid KGB-ga või gestaapoga.

Me peaksime debolševiseerimisel üldse aktsendi asetama ametnikkonna puhastamisele. See on hoopis tähtsam ja see on riigiametnike seaduse küsimus. Kuivõrd aga on ka terve rida kõrgeid riigiametnikke, kes nähtavasti tuleb ametisse võtta enne, kui riigiametnike kohta käiv seadus vastu võetakse, siis ma arvan, et see saal, kes praeguse eelnõu kohaselt need persoonid kinnitab, on siia demokraatlikul teel valitud ja nähtavasti on need mineviku mõttes puhtad inimesed. Nad oskavad teha järeldusi nende persoonide kohta, keda riigivanem esitab parlamendile kinnitamiseks. Ma arvan, et kui Riigikogu teab nende inimeste kohta, nende mineviku kohta kõike olulist, siis oskab ta ka demokraatlikul moel otsustada, kas need inimesed väärivad niivõrd kõrgetele kohtadele kinnitamist.

Ma arvan, et on võrdlemisi raske kõiki neid piiranguid sõnastada. Meil ei tule vist isegi pähe kõik, mis võiks olla takistuseks inimesele, et saada niivõrd kõrgele ametikohale. Sellepärast ma toetan ettepanekut, et seda sõnastust võiks oluliselt muuta, kusjuures desovetiseerimise mõte peaks sisse jääma. Tuleks tingimata panna rahvahääletusele, et rahvas otsustaks, kas ta nõuab inimeselt taolist deklaratsiooni, oma mineviku puhtsüdamlikku ülestunnistamist, kui ta kusagile kandideerib, või ei nõua. Ma arvan, et me peaksime selles suunas mõtlema, ma ei hakka seda teksti täpsemalt analüüsima. Ma soostun ka härra Leissoni ettepanekuga, et võiks olla tõesti rahvahääletuse korraldamise seadus. Siin on tõesti küsimusi, mis puudutavad ka valimisseadust. Võib-olla ka selles osas te vaatate toimkonnaga asjad üle. Need olid mõtted, mis ma tahtsin demokraadina teile esitada.

Juhataja

Täna, härra Saatpalu! Härra Velliste, teil on kõneks sõna. Palun!

T. Velliste

Härra juhataja! Kui me andsime ametivande, siis ei olnud Tallinnas ja Eestis nii pikki leivasabasisid. Me ei tööta siin mitte vaakumis, vaid töötame keset oma rahvast. See rahva ärritus, mis meie peale vallandunud on, ei ole mitte mingil juhul tingitud meie põhiseaduse eelnõu kvaliteedist, vaid see on tingitud meie elukvaliteedist. Ja elukvaliteet läheb kiiresti veel halvemaks. Ma olen sügavalt veendunud, et see võib minna väga järsku katastroofiliseks. Meil on põhjust küsida, kes võiks olla huvitatud õigusliku vaakumi jätkumisest sellises olukorras. Ma

arvan, et mingisugune teatud vähemus Eestis võiks sellest huvitatud olla. Kuid samas võime olla päris kindlad, et meie rahva enamus ei võta vaevaks lugeda meie eelnõu põhjalikult ja korralikult läbi, ükskõik kui hea see ka poleks. Kuigi inimene võib tulla rahvahääletusele ja hääletada eelnõu poolt või vastu, teeb ta parimal juhul seda just ajaleheartiklite põhjal, kui ta neidki viitsib läbi lugeda.

Seega, me oleme praegu sattunud massipsühhoosi õhkkonda. Me teame ajaloost väga hästi, kuidas massipsühhoosi kujundatakse. Piisab sellest, kui me mõtleme, kuidas härra Goebbels seda tegi 1930. aastatel, ja meile on nii mõnigi asi selge. Minu arvates ähvardab Eestit praegu väga tõsine oht. Mina kutsun hetkel kõiki Eesti erakondi väga otsustavalt asuma demokraatia kaitsele. Võib-olla tuleks erakondadel teha ühine avaldus, ühine pöördumine Eesti rahva poole. Selles lühikeses avalduses tuleks näidata, milline oht meie demokraatiat praegu võib ähvardada. Mis puutub § 157, siis minu meelest ei ole kunagi varem tehtud nii otsustavat sammu kolmanda vabariigi suunas kui katsega kuulutada Eesti NSV kõrgeim ametiisik Eesti Vabariigi kõrgeimaks ametiisikuks. Esimest korda ajaloos luuakse põhiseaduslikul tasandil õiguslik seos Eesti NSV ja Eesti Vabariigi vahel. Võib ju küll öelda, et kui tarvis, siis me lööme tantsu kas või vanakuradi vanaemaga, peaasi, et eesmärk on püha. Aga ma tahan hoiatada: ajalooline kogemus on näidanud, et vanakuradi vanaemaga tantsimine lõpeb väga halvasti, kusjuures ma ei räägi siin konkreetsetest isikutest, vaid räägin praegu ainult põhimõttest. Riigipea puhul ei ole tähtis, kuidas ta valitakse ja millised on tema volitused. Seetõttu ma kutsun üles: esitagem see eelnõu alternatiivisena rahvahääletusele ja jätkem siis tõepoolest rahvale õigus valida, kas riigipea valitakse otse rahva poolt või mingi kogu poolt. Sellega me maandaksime ühe hoobiga ühe olulise psühhoosi põhjuse ja meil oleks palju kergem lahendada kõiki tegelikult olulisi põhjusi. Ma tahan ka kutsuda üles, et assamblee mitte mingil juhul ei oleks nii kergelt alluv psühhoosile, mis ühiskonnas on maad võtnud. Meil ei ole õigust psühhoosile alluda. Täna, härra juhataja!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Assamblee juhatus julgeb teha teile ettepaneku selles päevakorrapunktis anda sõna veel kolmele teie ees tahvlil märgitud assamblee liikmele, härradele Tarandile, Runnelile ja Rumessenile. Kas on proteste selle vastu, et lõpetada kõned härra Rumesseni esinemisega ja edasi on võimalik võtta sõna? Lugupeetud assamblee liikmed! Palun viime läbi kohaloleku kontrolli! Kohal on 40 liiget. Assamblee juhatus palub teil hääletada järgmist ettepanekut: kes on selle poolt, et antud päevakorraküsimuses saab viimasena kõneks sõna härra Rumessen? Rõhutan, et sõnavõttud jätkuvad, kuid kohalt. Palun hääletame! Poolt on 24, vastu 3. Assamblee on nõustunud juhatuse ettepanekuga, et viimasena saab kõneks sõna härra Rumessen. Ma palun kõigil nendel assamblee liikmetel, kes soovivad kaasa rääkida

antud päevakorraküsimuse arutamisel, olla valmis võtma sõna kohalt. Tänan teid! Järgmisena on kõneks sõna härra Tarandil.

A. Tarand

Lugupeetud assamblee! Tuleb tunnistada, et sedapuhku peab olema nõus kõigi eelkõnelejatega. Aga tahaks siiski kõikidele eelkõnelejatele ja muiduistujatele meenutada, et põhiseaduse eelnõus piisab ühest ebaõnnestunud paragrahvist, et kogu põhiseadus lendaks kuhugi kaugemale ja me ei saaks minna edasi oma elu korraldamisel. Sellepärast peaksime olema tõepoolest ettevaatlikud paragrahvidega, mille puhul on juba teada, et rahvaga võib tekkida suur vastasseis. Küsimus on rahva usaldamises, kustpoolt tegelikult ähvardab kõige suurem oht. Nagu me kõik teame, ei ole tegemist teaduslikku laadi tõdedega, näiteks kas Maa liigub ümber Päikese või vastupidi, kas on UFO-sid või ei, kas ringi pindala võrdub πR^2 . Nii et neid me keegi rahvahääletusele panna ei taha. Me tahame küsida, me tahame kindlaks teha, kuidas rahvas elada tahab, keda ta usaldab enda väikeste või suurte juhtidena. Et rahvas on neis asjus ka eksinud, lihtsameelselt usaldanud väiksemaid või suuremaid kurjategijaid, neid näiteid on ka toodud. Kuid veel sagedamini on nendel juhtudel rahvast petetud juba enne, kui nad on valima asunud, ja on tehtud kas trikke sisaldavaid seadusi või ebaausaid valimiskorraldusi.

Ma olen seisukohal, et küsimust, kuidas rahvas tahab elada, peab rahvas saama hääletamisega ise lahendada. Siin on selline võimalus, et ta valib hukatusliku tee, kuid sel juhul tekib ka küsimus, kas sellist rahvast maakamarale üldse tarvis on. Teine võimalus on labiilne tasakaal, tõenäoliselt see meil on, ja siis on teadjatel meestel, näiteks poliitikutel, kohustus see rahvas õndsale poolele välja juhtida. Keda nüüd teadjateks pidada? Kas selles kogus või teises kogus istuvate inimeste kõrge enesehinnangu järgi, et mina tean, teised ei tea, või annab selle õiguse rahvaesindaja tiitel, et me oleme mingil moel juba valitud? Kui selle õiguse annab rahvaesindaja tiitel ja kui ta on rahva poolt valesti valitud, siis meie valimise viga võib ainult võimendada, aga seeme on juba sees. Ma tahan sellega öelda, et rahvas peab pettuse ja pettumised üle elama kogemuslikult. Ainult niimoodi küpseb ta tõelise demokraatia jaoks ja see ei lähegi nii väga kiiresti.

Ma olen Peet Kasega täiesti nõus, sedapuhku ka nende klassikutega, kuigi nendes raamatutes on ilmselt arvestusest välja jäänud väga palju olulisi tegureid, näiteks leivarahutused jne. Peaksime § 160 sõnastama umbes niimoodi, et nende paragrahvide toime on piiratud kümne aasta jooksul, arvates põhiseaduse vastuvõtmisest. Nii et Riigikohtusse ega riigivanemaks ei või kandideerida endised ebapopulaarsed NLKP kõrged ametnikud, aga sellisel juhul muutub nähtavasti asi ise mõttetuseks.

Teine vastuolu, millest siin ka räägitakse selle §-ga 160 seoses, on seotud presidendi valimistega.

Teatavasti nõuab 77% rahvast otsevalimisi. Kui tehakse selline piirang, siis minu teada, ma ei ole ka nii suur endiste parteistruktuuride tundja, kuuluks Arnold Rüütel presidendikandidaadina automaatselt mahavõtmisele. Sellega tekiks ka teatud vastuseis rahvaga. Kuna sellest §-st 160 pluss presidendi valimise kord piisab põhiseaduse läbikukutamiseks rahvahääletusel, on muidugi ettepanek need paragrahvid välja jätta või ümber teha. On ka võimalus see tõepoolest rahvahääletusele panna, ja ma usun, et Eesti rahva keskmist mõistlikkust arvestades ei lähe mealt, kui rahvas otse hääletab. Ma olen selle poolt siin ka juba kolm korda hääletanud. Iseasi on see, et tõepoolest murda seda sovetlikku elulaadi, mis ei õnnestu ainult mehi vahetades, siin on, muide, tegemist kogu rahva moraaliga. Kas meie või keegi teine peaks tegema selle korda ja kindlustama, et täitevvõimuaparaati ei läheks inimesed, kes on nendes loetletud organites töötanud. Valitavatel kohtadel piisab tõepoolest sellest, kui kandidaat lihtsalt annab kas kirjaliku või suulise lubaduse, et ta ei ole seal töötanud. Kui ta valetab, jääb ta valimistel niikuinii vahele. Sellepärast ei ole valitavatel ametikohtadel vaja takistusi teha. Aitäh!

H. Runnel

Austatud kolleegid! Tervitan teid sel aastal esimest korda siit puldist. Ma loodan, et see on ka üks viimastest kordadest. Ma tahan asju natuke kirjeldada toimkonna seest vaataja pilguga. Mulle tundub, et XVI peatükk on siiski vajalik. Mõni on veidi kõhelnud. Selle peatüki teeb raskeks see, et siin tuleb kokku panna väga päevapoliitilisi asju ja tuleb arvestada rahva ajaloo vähemalt kolme aspekti, mitte ainult õiguslikku järjepidevust, vaid ka faktide järjepidevust ja füüsilist või bioloogilist kestvust, mis on ühel rahval kui elaval organismil. Seda võiks nimetada rahvusliku leppimise peatükiks, kus peavad käe andma ja üheks hetkeks ära leppima ENSV järglased ülemnõukogu ja valitsus, Eesti kodanike esindus Eesti Kongress ja Eesti Komitee ning ka suure ajaloolise töö teinud eksilvalitsus. Siin paljude volitused lõpevad ja algab tõepoolest uus ajastu.

Erakondlik dispositsioon enne võimalikke ja tõenäoseid riigivanema valimisi on tekitanud väga palju emotsioone ja mõtteid isegi minutaolises olevuses. Ma olen märganud, et ummikutunne dilemma või isegi apooria ees on olnud suur. Siin puldis ei taheta alati rääkida nimedest ja poliitilisest hetkeseisust, aga sellest mööda minna ei saa. Praegu presidendiks kutsutu populaarsus on nii tõkestava toimega, et mulle tundub, et paljud nõrgad erakonnad, ja enamasti on kõik nõrgad, ei suudagi valmistuda eelseisvateks presidendivalimisteks, nii et nad omalt poolt ka kandidaate kasvataksid. Rahvas ei tunnegi mitte kedagi. Tähendab, see on riigi suur nõrkus, aga praegu presidendiks kutsutu selja taga on väga palju endiseid kompartei suuri ninasid ja see on väga kohutav tõke edasiseks arenguks.

Kommunistlik erakond on seotud väga raskete ajalooliste kuritegudega, genotsiidipoliitika

teostamisega kõigi rahvaste, sealhulgas eesti rahva ja meie vastu. Seda ei tohi lõpatuseni salata või selle andestamine tuleb avalikustada. Rahva kui etnose regeneratsiooni seadusi silmas pidades tuleb tunnustada (selle jutuga ma lähen selle lause juurde, mida ütles Ain Kaalep), et kompartei ladvik on mõnes mõttes olnud tõuline eliit. Sellepärast armastab ka rahvas seda seltskonda, sest ta tunneb, et see ladvik on etnosele vajalik. Seadusega selle rahva elust lahutamine on loomulikule eluinstinktile võõras, sest selline on elu seadus. Need on need dilemma punktid.

Toimkonna töö iseloomustus sellest lähtuvalt. Toimkond püüdis lahendada neid lahendamataid. Ma alustan veel kord manitsusega assambleele ja meenutan, et see peatükk on meie kõigi asi. Assamblee oli jõulueelses meeleolus valmis unustama selle peatüki ja üldse selle vajalikkuse. Alles protesti korras sai päeva pikendada, toimkonna tööle panna ja selle küsimusega tegelema hakata. Nüüd on natuke haavav, kui mõned assamblee liikmed püüavad asja veeretada justkui ühe väikese seltskonna eraasjaks. See on meie kõigi asi. Mind rahustas siiski enamiku sõnavõtjate mõistlik toon. Praeguses olukorras nõuab selle praeguse presidendiks nimetatu elutöö hinnang mingeid erinevaid vaateid temale. Seda tööd, mida ta on teinud, tuleks hinnata tunnustavalt selle positiivse osa eest, mida ta on teinud anonüümse või tähtsusetu ametiposti tõstmisel rahvusvaheliselt aktsepteeritavale, peaaegu presidendi positsioonile. Sellepärast on pandud selline riskantne soovitus § 157, et kuivõrd see presidendiks nimetatu jääb selleks järgneva etapiks ülesandeid täitma, võiks nimetada ta riigivanemaks selle vastuvõetud põhiseaduse järgi väga piiratud ajaks, niikaua kui valitakse järgmine tõeline riigivanem, sest § 160 piiranguga langeb ta kandidaatide nimekirjast välja.

Paragrahvi 160 piirangu põhimõtet on siiski väga vaja avalikult öelda, sest see on rahva enesepuhastumise akt ja žest ja meeleparanduse akt. Aga ma kujutan ette, et see piirang peaks olema suhteliselt kitsas, et ei juhtuks nii nagu Tšehhoslovakkias, kus tagantjärele hakatakse ikkagi komparteid utsitama. See puudutab siis hiljem juba väga paljusid inimesi ja on määratlemata. Ma ütlen, ma oleksin nõus isegi Vaino Väljase kui kompartei tippmehega, keda ma tean, rääkima ja temalt nõu küsima, missuguse skaalaosa nemad omalt poolt pakuksid, kes jääks selle tõkestuse sisse. Võib-olla see oleks kõige parem kokkuleppimine, aga riigi lihtliikmeid ei tohi see puudutada. Siis laheneks ka Peet Kase mure. Osa jääks siis sellest vanast kompartei kõrval ja kas suurem osa või osa saaks otsekohe rakenduse. Sellega ei teki seda suurt miini, sest kõik ei ole kõrvale tõrjutud, vaid see on tõepoolest pigem moraalne rahva ja tõu meeleparanduse akt.

On üks punkt, mida ei ole selles projektis olemas. Tasuks läbirääkimist, kas oleks mõistlik, kui sinna lülitada üks oluline üleminekuaja ülesanne. Nimelt, üleminekuajal erastamisega seoses

tehtud majanduslikud tehingud kuuluvad ilmtingimata hilisemale ülevaatusle, hindamisele ja vajaduse korral karistamisele. See, kuidas endine ladvik praegu rahva käest varastab või röövib seda, mida sotsialismi ajal nimetati ühiskondlikuks omandiks ja rahvuslikuks rikkuseks, on väga kohutav asi. On neid, kes ütlevad, et kõik see kuulub kohtu kompetentsi, nii nagu on öelnud näiteks ka Indrek Toome televisoris, et kohus peab selgitama iga kommunisti kuriteo, kui ta selle on toime pannud. Ma palun väga vabandust, aga meil ei ole veel õiget riiki, meil ei ole veel kohut. Sellepärast on vaja põhiseadusega see tõkestus tõepoolest anonüümselt ja liigikuuluvuse alusel sisse viia. Leissoni jutu jätkuks ma ütlen nii, et on võimalik ka see, nagu Iiri põhiseaduses omal ajal oli, et sellesamas XVI peatükis on öeldud, et pärast nende ja nende paragrahvide täitumist kustutatakse need paragrahvid kõigis hilisemates põhiseaduse trükkides ja jäetakse need trükkimata. Neid trükitakse ainult esimene kord ja mitte hiljem, nii et ajalukku nad ei lähe ja häbeneda saja aasta pärast üldse ei ole vaja.

Juhataja

Täna, härra Runnel! Kõne kestis kümme minutit. Käsi on protestiks püsti härra Kaalepil.

Palun!

A. Kaalep

Ma olen sunnitud avaldama protesti sõber Runneli sõnavõttus selle lause vastu, mis mind puudutas. Võib-olla oli tegemist ebaõnnestunud sõnastusega, aga mulje jäi väga imelik. Ma tahan kinnitada, et ma ei ole eluski olnud nii purjus, et oleksin võinud väita, nagu kompartei ladvik moodustaks eesti rahva tõulise eliidi. Ka kaine peaga ei ole ma seda kunagi väitnud.

Juhataja

Härra Kaalep! Kogu assamblee loodab, et teil ja kõigil liikmetel on veel pikk elu ees, nii et kõike võib juhtuda.

V. Rumessen

Lugupeetud assamblee liikmed! Tulles nüüd naljakate asjade juurest jälle tõsisemate asjade juurde tagasi, tahan kõigile veel kord meelde tuletada, kuidas tegelikult see põhiseadus valmis. See projekt on valminud erinevate poliitiliste jõudude poliitilise kompromissi tulemusena. Seda on äärmiselt oluline praegu silmas pidada ja rõhutada. Kui nüüd Viljandi nn. Maapäev võtab äkki vastu sellise otsuse, et see töö tuleks lõpetada, jätta pooleli ja anda see üle nn. professionaalsetele juristidele, kes on oma hariduse teatavasti saanud nõukogulike haridusmallide järgi, nõukogulikus süsteemis, siis kerkib üldse terminoloogia küsimus väga tõsiselt üles. Üks seltskond tuleb kokku ja nimetab end Maapäevaks. Mõni aeg tagasi kutsus härra valitsusjuht mäletatavasti kokku kongressi, mida nimetati tuleviku Eesti kongressiks. Kongress on teatavasti kellegi esindajate kogu, kes võtab vastu mingisuguseid otsuseid. Tegelda

futuroloogiaga ja nimetada seda kongressiks on lihtsalt Eesti rahvale puru silma ajamine. Niisamuti võiksime näiteks Eesti Komitee kutsuda kokku tuleviku ülemnõukoguna ja vaadata, mis siis juhtub. Kui nüüd Maapäev on võtnud sellise otsuse siiski vastu, siis peame loomulikult sellesse väga tõsiselt suhtuma ja mõtlema, mis tegelikult on selle taga, mis on põhjustanud sellise otsuse.

Minu arusaama järgi on nende vastuolude põhjuseks eelkõige ühelt poolt seniste nomenklatuursete ringkondade erinevad poliitilised huvid, kes tahavad säilitada oma positsioone, tehes seda siis presidendi institutsiooni läbisurumisega, et praegune ülemnõukogu esimees säilitaks oma positsiooni, mille varjus oleks võimalik säilitada kõik senised struktuurid ja nomenklatuuri positsioonid, ja teiselt poolt nende ringkondade vastuolu demokraatlike institutsioonidega, kes püüavad Eestit viia siiski demokraatlikule teele. Me peame vaatama, mis võib selle protsessi tulemusel Eestis juhtuda. Need ringkonnad on tingimata huvitatud sellest, et põhiseaduse edaspidine arutamine läheks venitamise teed. Maapäev kutsub otseselt üles, et nad ei ole üldse nõus seda põhiseadust rahvahääletusel heaks kiitma. Tegelikult ongi see nende endi huvides, et säiliks selline ebamäärane periood, kus erastamise sildi all saab võimalikult kaua võimalikult palju ärastada Eesti Vabariigi kodanike vara. See on see tulemus. Ilmselt on rahval väga raske sellest aru saada. Rahvas soovib ise valida presidenti ja laulab praegu juba oode Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele. Mul isiklikult ei ole mitte midagi härra Rüütli vastu, aga ma annan endale täiesti aru, et selle varjus säilitab senine nomenklatuur oma praegused positsioonid. Ilmselt on praegu rahval sellest siiski raske aru saada.

Nendelsamadel põhjustel ei ole mina nõus § 157 praeguse esitusvariandiga. Mida see tähendab? Praegusel kujul § 157 nimetab lihtsalt Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe ümber kas presidendiks või riigivanemaks. Nii nagu ütles väga õigesti Trivimi Velliste, on see üks markantsemaid kolmanda vabariigi ilminguid. Kui me niimoodi jätkaksime – me juba teame, et Eesti NSV prokurör nimetati ümber Eesti Vabariigi prokuröriks –, siis me võiksime nimetada Eesti Vabariigi kodanikud tagasi seltsimeesteks ja NSV Liidu passi nimetada Eesti Vabariigi kodaniku isikutunnistuseks. Me peaksime aru saama sellest, et kui me nimetame ülemnõukogu presiidiumi esimehe presidendiks, siis see tähendab minu meelest automaatselt juba seda, et on olemas reaalne oht ülemnõukogu ümbernimetamiseks Riigikoguks. Siis ei olegi enam tarvis läbi viia presidendivalimisi. Aga milleks me siis valime veel Riigikogu? Nimetame ülemnõukogu praegu Riigikoguks ja las ta jätkab oma tööd. See ei ole mitte demagoogia, mis ma praegu räägin, vaid need on reaalsed taotlused, mida teatavad poliitilised ringkonnad tõepoolest oma silme ees hoiavad.

Kui tulla tagasi endiste komparteilaste ja praeguste komparteilaste probleemi juurde, siis

tõepoolest, need probleemid, millest siin on räägitud, on tarvis Eesti ühiskonnas lahendada. Praegu saab rääkida ainult sellest, et senini minu teada ei ole EKP-d tunnistanud kuritegelikuks organisatsiooniks. See otsus tuleb ilmselt varem või hiljem teha. See sõltub juba Eesti rahvast, kui palju on selleks valmidust, aga me ei tohi ära unustada, et kõik EKP liikmed, olgu nad endised või praegused, on saavutanud oma positsiooni eelkõige tänu EKP-le. Nii mõnedki nendest püüavad ennast näidata tõeliste vabadusvõitlejatena, loopides poriga neid, kes on oma pika eluea vältel loobunud kõigest ainult selle nimel, et mitte siduda ennast EKP-ga. Suur osa nendest inimestest on praegu endiselt eemale tõrjutud, tehtud rahva silmis sõna otseses mõttes naeruväärseks, aga need, kes on saavutanud oma positsiooni tänu EKP-le, säilitavad selle positsiooni teiste siltide all. Need on nende vastuolude tegelikud põhjused, mis on praegu ühiskonnas põhiseaduse ümber esile kerkinud.

Meie ees on praegu alternatiiv: kas me lõhestame Eesti ühiskonna või suudame säilitada selle koostöövormi, mille me oleme nii suure ja raske hinnaga saavutanud – moodustanud Põhiseaduse Assamblee. Ma ei saa aru nendest inimestest, kes väidavad, et Põhiseaduse Assambleel ei ole mingisugust voli või õigust, et see pole seaduslik kogu. Lõppude lõpuks on tegemist rahvasaadikutega, kes on valitud ainult erinevatel alustel. Tähendab, ei saa väita, et nendel ei ole õigust kokku panna ühte põhiseaduse projekti. Põhiseaduse projekte on tehtud mitmeid, meil oli arutluse all viis põhiseaduse projekti. See ei ole mingisugune argument, aga meie ees on praegu probleem, kas me suudame seda koostööd edaspidi säilitada või lõhestame tõepoolest Eesti ühiskonna ja siis on meie tulevik sõna otseses mõttes ohustatud. Me ei seisa siis mitte enam kuristiku serval, vaid me oleme juba kuristikku kukkunud. Kui EKP-d ei ole veel tunnistanud kuritegelikuks, siis tuleks seda kõige kiiremas korras teha, katkestada EKP järjepidevus. EKP kui erakonna osavõtt Riigikogu valimistest on minu arust praegu täiesti välistatud. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Täna, härra Rumessen! Järgnevad sõnavõtted kohalt. Esimesena saab sõna härra Uluots.

Ü. Uluots

Ma ei jäänud rahule härra Jürgensoni vastustega. Ta ütles, et praegune ülemnõukogu esimees on kohustatud täitma põhiseadust ja ta on kohustatud võtma endale kas kolmeks või kuueks kuuks presidendi volitused. Niipalju kui mina tean, on sunnitöö ainult vanglas või orjadel. Keegi ei saa kedagi sundida tegema tööd, mida ta teha ei taha.

Teiseks, sügava demokraadina ei suuda ma mõista teisiti, kui et kodanikuõigusi võib siiski tõkestada ainult kohus. Mis puutub Saksamaasse ja Itaaliasse, siis ärge unustage, et enne neid tõkestusi oli Nürnbergi kohus. Puhtjuriidilise loogika ja demokraatia järgi ma ei saa hääletada §

160 poolt, kuigi ma tahaksin seda teha.

S. Sovetnikov

Lugupeetud assamblee liikmed! Kui me jätame XVI peatükki § 160 selles redaktsioonis, siis me tõestame veel kord, et me rahvast üldse ei usalda. Me juba avaldasime umbusaldust Eesti rahvale, ei andnud talle õigust valida oma riigivanemat. Las rahvas valimistel otsustab, keda Riigikogusse valida. Kui endine parteijuht on ja oli hea inimene, ei teinud kahju Eesti riigile ja rahvale, siis rahvas hääletab tema kandidatuuri poolt. Kui ta tegi rahvale kahju, siis valija lihtsalt hääletab vastu. Mul on ettepanek § 160 sellest peatükist välja jätta. Tänan!

R. Arjukese

Lugupeetud assamblee! Ma tahan tulla elementaarse asja juurde tagasi. Me räägime praegu sellest nõukogude süsteemist kui mingisugusest võrdsest teiste hulgas, tähendab, režiimist, mis oleks justkui legaalne režiim. Ma tahan öelda, et bolševism on kuritegelik režiim, ükskõik mis ilmingutes see ka kuskil esile ei kerkiks. Nagu ei saa käsitada mõrtsukaid tavaliste inimestena, nii ei saa käsitada neid režiime normaalsete režiimidena, samuti kogu seda ideoloogiat, mis selle asja on sünnitanud. Sellest peaks lähtuma ka meie suhtumine § 160.

Härra Saatpalu! Ma palun vabandust, ma ei tahtnud kedagi puudutada, aga mul on lihtsalt hea tsiteerida. Ma kujutan ette, missugused väited tulevad, ma ei taha polemiseerida, aga ta ütles niiviisi, et keegi siin ei astu välja debolševiseerimise vastu. Selles olen ka mina täiesti veendunud, aga minu arust on kurb või isegi natuke õudne, kui keegi ei astu välja debolševiseerimise poolt. Siis me lihtsalt paneme käed rüppe ja jääme ootama, mis nüüd juhtub. Juhtubki see, et ei ole mingit vajadust kuskile miini alla panna, sest oma meestele ei panda miini alla, sest omad mehed jäävad sinnasamasse paika. See miin tuleb tõesti, selles on härra Kasel õigus ja sellest me ei saa kuidagimoodi mööda. Alternatiiv on minu arust selles, kas see miin on olemas. See on oht demokraatlikule poolele, kui seda miini pole üldse mõtet panna, sest seda demokraatlikku poolt pole olemaski.

Mis puutub sellesse, kas rahvas on nõus §-ga 160, siis minu arvates § 160 sissevõtmine lahendaks kogu selle probleemi, peaaegu paanilise hirmu, et rahvas on mõnedesse praegu ametis olevatesse meestesse kõrvuni armunud. Tähendab, kui rahvale antakse valida, kas see üks armastatu või siis need asjaolud, mida pakub välja § 160, siis mina olen täiesti veendunud, et rahvas hääletab § 160 poolt, sellepärast et see on niisugune üldine programm. Tänan!

V. Korrovits

Head kolleegid! Tahan öelda paar sõna § 160 kohta. See on õige põhimõte, ilma niisuguse põhimõtteta põhiseadus ei rakendu. Vastasseis ei teki mitte rahvaga, vaid on juba tekkinud seni veel võimul püsiva nomenklatuuriga. Kujukas näide on eilne Maapäev Viljandis. Kui me tahame

ühiskonda debolševiseerida ning meil on see võimalus ja me ei tee seda, saab see tähendada ainult ühte: me tegelikult ei taha ühiskonda debolševiseerida.

Siin on kõlanud kaks teesi, mida ei saa aktsepteerida neid natuke analüüsimata. Esiteks, las rahvas valib! Jah, ta valibki, aga ta esinduskogud ja ka ühiskonna vaimne potentsiaal võivad teda aidata. See ei ole totalitarism, kui tahetakse lahti saada lähiminevikus kuritegelikku ideed aktiivselt täitnutest. Rahvas on valinud ülemnõukogu. Võtkem sellestki õppust.

Teine tees: ühiskond plahvatab selle läbi või vähemalt on paigaldatud miin. Meenutagem analoogilisi väiteid, kui meil Lenineid maha võeti. Ka see oli debolševiseerimine, aga mitte midagi ei juhtunud. Siin on seos esimese teesiga. See, et Leninid sinnamaani seisid, ei tähenda, et rahvas oleks neid tahtnud, aga rahvas talus seda. Ma ei arva mingil juhul, et § 160

vastuvõtmist mõistaks hukka meie rahvas, mõni muu rahvas või demokraatlik üldsus. Tänan!

V. Rumessen

Lugupeetud eesistuja! Lugupeetud kollektiiv, kolleegid! Ma palun vabandust, et ma veel teist korda juhin teie tähelepanu sellelesamale paragrahvile, millest praegu rääkis härra Korrovits. Ma ei saa kuidagi nõustuda sellega, mida deklareerib härra Uluots, et me ei saa seda paragrahvi mitte kuidagi säilitada. Minu meelest on see ainukene paragrahv, millele saab toetuda ülesehitatav demokraatlik riigikord Eestis. Kui me seda ei aktsepteeri, siis ei ole meil üldse mingisugust väljavaadet ehitada üles Eesti demokraatiat.

Veel üks moment, millele ma tahan tähelepanu juhtida. Ma pean väga arukaks härra Trivimi Velliste ettepanekut panna rahvahääletusele, kas rahvas valib ise presidendi või valib presidendi Riigikogu. Vaadake, milles on asi? Praegu on tõenäoliselt küllaltki suur oht selles, et rahvas võib rahvahääletusel lükata kogu põhiseaduse ainult sellepärast tagasi, et rahvale ei ole antud võimalust presidenti valida. Kui me paneme sisse sellise alternatiivi, siis ma olen kindel, et rahvas tuleb põhiseaduse vastuvõtmisega kaasa. Ta saab oma tahtmise valida ise presidenti ja me oleme päästnud Eesti sellest ummikust, mis võib tekkida, kui rahvas põhiseaduse tagasi lükkab.

Aitäh!

Juhataja

Tänan! Härra Lauri Vahtre, palun!

L. Vahtre

Austatud Põhiseaduse Assamblee! Kõigepealt üks märkus. Ma ootasin argumenti Nürnbergi kohtu kohta. Jah, loomulikult, Saksamaa ja Itaalia denatsifitseerimise ajaks oli see kohus olnud, aga kas te tõesti arvate, et me peaksime seda kohut nüüd käed rüpes ootama jääma? Meie asi on sellega algust teha. Kohut ei tule teised riigid meie eest ära pidama. Seda esiteks.

Teiseks, ma väga soovitan §-s 160 väljendatud põhimõtet võib-olla natuke redigeeritud kujul

alternatiivina rahvahääletusele minevasse teksti. Siin on kõlanud väide, et kui me selle sisse viime, siis läheb rahvas lõhki. Võib-olla tõesti on inimesed meil nii tolerantsed, soovivad minevikku ära unustada, et kui meie selle praegu sisse viiksime, tekiks väga suur tüli, kuigi ma ise seda eriti ei usu. Igal juhul, tüli tuleks nii või teisiti, kas nüüd rahva lõhkimineku, aga vähemalt endise nomenklatuuri väga vihase kampaania tõttu, mis siis paugupealt käivitub ja milles hakatakse rõhuma demokraatia rikkumisele ja teab millele veel. Aga kui nüüd rahvas rahvahääletusel väljendab oma enamuse tahet, selline põhimõte jääb põhiseadusesse rakendamisel sisse, siis selle vastu ei ole enam argumenti ja ei aita ka filosoofilised targutused sellest, kuidas me teeme iseendale kole palju halba. Ma tänan!

Juhataja

Täna, härra Vahtre! Lugupeetud kolleegid! Kui te peate seda võimalikuks, siis võiksime kokku leppida nii, et viimasena saab sõna härra Ignar Fjuk. Ekraanile tuli veel härra Talve nimi, nii et viimasena saaks sõna härra Talve. Ma tänan härra Salumit, kindlasti on ka temal vaja lisada 20-le juba sõna võtnud kolleegile omad sõnad. Milles on küsimus? Me võime järjest töötada poolteist tundi. Mul on tunne, et kui me saame kokkuleppele, siis meil tuleks vist viis või kümme minutit seda ajapiiri ületada, selleks et tänane istung lõpetada ja võimaldada jätkata tööd teematoimkondades. Ees on lõunavaheaeg. Kui me selle aja piires toime ei tule, siis tuleb meil jätkata pärast lõunavaheaega, kuid ma usun, et meil ei lähe ka pärast lõunavaheaega kaua, vahest pool tundi. Kas me võime nii kokku leppida, et me lõpetame sõnavõetud härra Salumiga? Ma palun siis ennast mitte rohkem sõnavõttudeks registreerida, sest minul on küll selline veendumus, et kõik mõtted, mida on vaja välja öelda, on juba välja öeldud. Härra Runnel, teil on sõna. Palun!

H. Runnel

Täna! Mul on üks meetodiline märkus. Kui mitmed sõnavõtjad räägivad ja püüavad veenda, et me peame usaldama rahvast, siis ma tahan veel kord meenutada, et rahva usaldamine ei võta päevakorrast maha rahvavaenlaste umbusaldamist.

Teiseks, rahvas on ka meid usaldanud ja põhiseaduse, meie tegevuse kaudu me peame rahvast kaitsma. See saab teile selgeks, kui te vaatate tekkinud leivajärjekordi. See rahvas, keda usaldatakse, ei lähe poodi röövima, kui on leiba, aga kui leiba ei ole, saab temast kurjategija. Usaldamise peale ei saa nii lihtsalt loota. Tuleb rahvast kaitsta. Täna!

Juhataja

Täna! Härra Niitsoo, palun!

V. Niitsoo

Austatud Põhiseaduse Assamblee! Selle peatüki avalikustamise juures võis kohe alguses selgelt

näha, et kõige rohkem poleemikat tekitavaks paragrahviks saab nimelt § 160. Seda mitmetel põhjustel. Selle § 160 vastu on eelkõige need isikud, keda see paragrahv otseselt puudutab, ja teiseks need isikud, kes kardavad, et minu poolt esimesena nimetatud isikud võivad propagandakampaania abil ja ka sellepärast, et rahvas neid isikuid palavalt armastab, põhiseaduse rahvahääletusel läbi kukutada. Siin on kõlanud päris mitmed nõuded panna hääletusele, kas § 160 põhiseaduse rakendamise peatükist hoopis välja jätta. Ma kardan, et meie juhataja sellest ettepanekust ei pääse. Kuid ma olen siiski arvamisel, et rahvas ei armasta palavalt okupatsioonivõimu repressiivorganite NKVD, GPU, KGB, gestaapo ja mis iganes veel kaadritöötajaid ning ka palgalisi või mittepalgalisi informaatoreid. Kui juhataja peab võimalikuks, siis minu ettepanek on hääletada siiski seda paragrahvi lahus, silmas pidades NLKP endisi kõrgemaid ametnikke ja repressiivorganite agente. Ma pooldan § 157 väljajätmist, kuna ma pean seda üsna silmakirjalikult siia sisse pandud olevaks. See paragrahv pandi minu meelest selleks sisse, et pehmedada § 160. See on nii läbipaistev, et ma arvan, et see vallandab järjekordse kriitikalaviini, mis meie põhiseaduse läbiminekuks kasuks ei tule. Ma tänan!

Juhataja

Aitäh! Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Austatud kolleegid! Kas teile ei tundu, et § 160 arutamisega oleme end pannud kirurgi olukorda, kes peab otsustama selle üle, kas patsient saab terveks ise haigust läbi põdedes, kuigi see võtab veel pikalt aega, või tuleb sooritada kirurgiline operatsioon, et patsiendi tervist ja eluvõimet taastada? Assambleele laekunud kirjad võimaldavad mingil määral hinnata, milline on praegu Eesti rahva arusaam demokraatiast. Mulle tundub, et selles suhtes on meil tõsiseid muresid. Paljudes kirjades domineerib demokraatiavastane hoiak. Ei saada aru, miks on Eestis vaja erakondi, leitakse, et valimised ei tohiks mingil juhul toimuda erakondade nimekirjade alusel. Järelikult on Eesti ühiskond tõepoolest veel demokraatia mõttes väga nõrk. Meie, kes me peame otsust langetama, peame tõepoolest tundma rahva seisundit paremini, kui me seda praegu tunneme. Sellepärast oleks uisapäisa otsustamine suur viga. Eriti ohtlik on asuda patsiendi opereerima sel hetkel, kui ta parajasti peab läbi tegema näljakuuri. Nagu meditsiinis, peaks igal juhul olema vajalik patsiendi nõusolek. Sellepärast ma soovitan täna antud küsimuses mitte hääletada, võtta endale vähemalt nädal mõtlemisaega.

Ma kasutan endale antud mikrofoni ära ka selleks, et edasi anda härra Kaido Kama ettepanek. Tema ettepanek on selles, et §-s 159 sisalduvaid mõtteid, valimise ja kodakondsusega seonduvat, mitte kajastada lisapeatükis, sest see küsimus nõuab kiiremat lahendust, kui on võimalik saavutada põhiseaduse eelnõu vastuvõtmisega. Aitäh!

Juhataja

Täna, proua Hänni! Härra Laar, teil on sõna.

M. Laar

Austatud härra juhataja! Assamblee! Ma soovin teha ainult ühe väikese faktilise märkuse härra Uluotsa märkuse peale, mis puudutas denatsifitseerimist ja Nürnbergi protsessi. Et ma olen selle küsimusega viimasel ajal tegelnud, siis võin küll täiesti kindlalt väita, et denatsifitseerimisprotsess Saksamaal algas tunduvalt enne Nürnbergi protsessi. Nürnbergi protsess ei olnud selle protsessi jaoks niivõrd oluline, nagu seda on arvatud. Siin oli tegemist lihtsalt kohtumõistmisega teatud isikute üle. Tähendab, põhiotsused kogu denatsifitseerimise käivitamise kohta olid tehtud juba ammu enne seda. Aitäh!

Juhataja

Täna! Härra Fjuk, palun!

I. Fjuk

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! On täiesti mõistetav, et XVI peatüki juurde me tuleme alles praegu ja just nagu lahus muudest tekstidest, sest see peab paratamatult olema seotud ka tänase päevaga, sest kuidas teisiti me saaksime oma põhiseadust rakendada.

Kuid nüüd hästi lühidalt mõningad kommentaarid eelnõule. Ei ole nii lihtne panna rahvahääletusele riigivanema valimise korda, sest ühel või teisel juhul, vastavalt selle mandaadi väärtusele, mille riigivanem saab kas otse või kaudselt valituna, ma arvan, erinevad ka väga mitmed nüansid põhiseaduses talle volituste jagamisel. Seda esiteks.

Teiseks on mul arvamus, et me kõik siin koos ja Eestis tervikuna kogeme, kuivõrd on meie mittedemokraatlikus ühiskonnas viljeldav meelevaldne kriitikakampania hakanud meie enda vastu töötama. Me oleme näinud meie esinduskogude vastast kriitikat, nii Eesti Komitee kui ka ülemnõukogu vastu suunatud, millelt praegu kolmandad oskavad väga hästi vilju lõigata.

Seetõttu ma arvan, et ei aita siin valitsuse pakutud erakondade ühisavaldus, sest see jääks selles suures meres lihtsalt lainete vahel märkamata. Me peaksime kõik muutma oma suhtumist ja olema tolerantsemad nii esinduskogude kui ka üksteise vastu, edaspidi ka läbi ajakirjanduse ennast esitades.

Viimane moment. Paragrahvis 160 on nüüd muidugi, lisaks riigivanema valimise korrale, rahval ka üks teine kont pureda. Sel juhul olen ma kindel, et põhiseaduse jaoks enam üldse aega ei jää.

Kuid paratamatult tuleb see tee meil läbi käia. Desovetiseerimine ja debolševiseerimine on tõsised küsimused, kuigi ma arvan, et see, mis on Eesti rahvaga juhtunud, on toimunud 50 aasta jooksul, ja bolševism ongi just olnud ju vägivaldne ühiskonna kujundamine. Me ei tohi siin sedasama viga teha, see oleks meie uus bolševism. Kuid sellega ma ei taha öelda, et § 160 ühel

või teisel moel ei peaks meie dokumentides esinema. Võiks pakkuda sellise kaalutluse, et eristada isikud, keda § 160 puudutab, keda valib rahvas, ja jätta see valik võib-olla siis rahvale. Kõikide teiste ametiisikute puhul, keda kaudselt kohtadele määratakse või ei valita, riigiametnike puhul, ma arvan, on selline piirang täiesti mõistetav. Loomulikult ei ole siin saalis kedagi, kes poleks selle vastu, et me võiksime tolereerida gestaapo ja sellesarnaste organisatsioonidega koostööd teinud isikuid või siis ka ristirüütlitega koostööd teinud isikuid.

Juhataja

Tänan! Härra Talve, palun! Ei, härra Salum, palun!

V. Salum

Paragrahv 160 tuleks siiski panna alternatiivina rahvahääletusele. Muidu me asume nomenklatuuri kaitsele ja need armulikud isandad võivad siis kaitsta rahvast ja seda meie abiga. Nii et jätame ikka rahvale võimaluse valida. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! XVI peatüki arutelu on tänaseks lõppenud. See aeg, kui kaua me võime järjest vaheajata töötada, on lõppemas. Palun, kas assamblee soostub juhatuse ettepanekuga töötada siiski vaheajata veel kümme minutit, selleks et lõpetada tänane istung ja võimaldada teematoimkondadel alustada tööd pärast lõunat? Palun, kas on proteste? Ei ole. Teeme kohaloleku kontrolli, sest järgnev on seotud eelolevate hääletamistega. Kohaloleku kontroll, palun! Kohal on 39 assamblee liiget.

Härra Jürgenson, palun teid kõnepulti! Vaheajal oli härra Jürgensoniga selline kokkulepe, et vastavalt härra Jürgensoni ettepanekule me katsume läbi viia mõnedes küsimustes põhimõttelised hääletused, selleks et järgmisel nädalal oleks võimalik ka XVI peatükiga lõpule jõuda. Põhiline tähelepanu on koondatud kahele paragrahvile, need on 160 ja 157. Härra Jürgenson! Kas täna on võimalik ühes või teises või mõlemas paragrahvis ja veel võib-olla teistes küsimustes läbi viia põhimõttelisi hääletamisi?

K. Jürgenson

Aitäh! Ma tänan assambleed selle sisuka ja väga huvitava arutelu eest, mis käesoleva peatüki ümber aset leidis. Nii nagu härra Anton palus, mõtlesin selle probleemi üle. Tõesti, § 157 puudutavates küsimustes hakkas ka mulle isiklikult meeldima idee, mis kätkeb endas põhimõtet panna see küsimus koos põhiseaduse eelnõuga rahvahääletusele. Kuid ma arvan, et seda küsimust tuleks võib-olla koos redaktsioonitoimkonnaga arutada. Ma seda siin hääletusele ei paneks, jätaksin selle võib-olla põhitekstis formuleerimiseks ja siis hääletamiseks. Ma ei tea, kas see on selliselt vastuvõetav.

Küll aga on § 160 põhimõtteliselt võimalik hääletada, selleks et toimikond saaks edasi tegutseda.

Paragrahvi 160 kohta oli ettepanekuid see välja jätta, sisse jätta või panna hääletusele selle erinevaid osasid. Võib-olla saaksime hääletada kõige üldisemat põhimõtet, kas pidada vajalikuks kitsendada pärast põhiseaduse vastuvõtmist, jõustumist §-de 10, 32, 55, 72 ja 40 toimet kommunistliku partei tegelaste ja okupatsioonivõimude endiste töötajate teatud kategooriate osas. See oleks kõige laiem suunis toimkonnale selle küsimusega edasi tegelemisel. Esimeses tähenduses jäta võib-olla lahtiseks selle otsustamise, kas me paneme selle küsimuse rahvahääletusele või mismoodi me selle kitsenduse konkreetselt sätestame: millised on kitsendused riigiametnikele, millised on passiivse või aktiivse valimisõiguse kitsendused. Ma peaksin sellist hääletamist põhimõtteliselt võimalikuks.

Juhataja

Täna, härra Jürgenson! Kuidas suhtub toimkond juhatus ettepanekusse viia eelolev hääletamine läbi järgmiselt? Konkureerivalt hääletatakse kahte võimalust, kas küsimus teatud õiguste ajutisest piiramisest lülitada põhiseaduse XVI peatükki või võetakse selles küsimuses näiteks assamblee initsiatiivil vastu eraldi otsus. Järgmisena hääletatakse küsimust selle kohta, kas teatud õigusi tuleks kitsendada piiratud ajaks kõigil projektis loetletud kategooriatel või näiteks üksnes KGB-meestel, nii nagu tegi ettepaneku härra Niitsoo. Oli ka protseduurilisi ettepanekuid, et põhiseaduse eelnõus võiks olla alternatiivid, tehti ettepanek jätta antud küsimus kas üldse põhiseaduses lahendamata või jätta lahendamata assamblee initsiatiivil, kuid ma arvan, et nende ettepanekuteni me jõuame siis, kui alustame tööd selle skeemi järgi, nagu juhatus ettepaneku tegi. Härra Jürgenson, palun, kuidas me teeme?

K. Jürgenson

Jah. Ma kordan veel kord. Minu arust on võimalik see esimene hääletamine siin läbi viia ja edasisel hääletamisel on kaks varianti. Esimese sisu on selles, et need mõtted, mis on kirjas §-s 160, lahendatakse põhiseaduse eelnõu XVI peatükis. Teine ettepanek, mis läheb konkureerivalt hääletamisele, seisneb selles, et assamblee esitab projekti antud küsimuse lahendamiseks väljaspool põhiseaduse eelnõu. Ma arvan, et me võiksime ikka minna selle skeemi järgi, mis ma välja pakkusin, s. t. poolt-vastu-meetodil hääletada praegu ära põhimõte, kas me selle siia rakenduspeatükki lülitame või mitte, sest ma ei usu, et assamblee saab otsustada, mis jääb põhiseaduse eelnõust välja. See viib meid jällegi igipõliste vaidluste juurde assamblee pädevuse kohta. Vahest ei hakkaks seda uuesti esile kutsuma.

Juhataja

Täna! Ma palun vabandust, ma mõistsin varem puldist öeldud jah-sõna niimoodi, et toimkond soostus meie ettepanekuga, aga me teeme nii, nagu toimkond soovib. Niisiis, esimene küsimus, mida me hääletame, ei ole konkureerivalt hääletamisel, vaid loevad poolt- ja vastuhääled.

Kes on selle poolt, et need põhimõtted, mis on praegu projekti §-s 160, oleksid kajastatud põhiseaduse eelnõu XVI peatükis? Hääletame. Loevad nii poolt- kui ka vastuhääled.

29 poolthääle ja 9 vastuhäälega on assamblee otsustanud, et need põhimõtted, mis on kirjas §-s 160, peavad kajastuma põhiseaduse eelnõus.

Järgmine küsimus, mida me hääletame, seisneb selles, kas me tahame teha vahet kahe erineva kategooria vahel: parteitegelased ja KGB-ga seotud isikud. Nii sain ma härra Niitsoo ettepanekust aru. Härra Jürgenson, palun!

K. Jürgenson

Aitäh! Ma ei tea, kas härra Niitsoo on nõus sellise võimalusega, et me selle hääletamise viime läbi edaspidi. Me kaasame härra Niitsoo toimkonna töösse ja arvestame tema ettepanekuid meie järgmistes formuleeringutes.

Juhataja

Seni on assamblee töös kehtinud selline põhimõte, et hääletatud on neid küsimusi, mida on soovinud hääletada teematoimkond. Juhatus ei ole vägivaldselt pannud hääletamisele neid küsimusi, mida teematoimkond hääletada ei soovi. Härra Salum, teil on sõna. Palun!

V. Salum

Teematoimkonna esimees ütles selgelt, et ta täna hääletamisi rohkem ei taha. Kas me lähtuksime sellest?

Juhataja

Härra Salum! Mul on hea meel, et te rääkisite teist korda üle selle, mille juhatus praegu teatavaks tegi. Ma loodan, et kõik assamblee liikmed sellega soostuvad ja meil ei ole põhjust hääletamisega jätkata. Kuigi üheksa minutit meile lubatud ajast on läbi, palun ma siiski veel teie tähelepanu, sest mõned organisatsioonilised küsimused vajavad lahendamist. Palun veel kord teie tähelepanu!

Kõigepealt on juhatusel härra Jürgensoni toimkonnale selline ettepanek, et töö õigeaegselt lõpetamiseks oleks ehk asjakohane, kui härra Jürgensoni toimkond kaasaks neid eksperte, kes on assamblee ekspertidena kirja pandud. Juhatus on veendunud, et need eksperdid osutavad oma abi ja võib-olla siis on meil võimalik kergemini järgmisel nädalal tööd lõpetada.

Teiseks, juhatus teeb ettepaneku, et pärast lõunat töötaksid kõik teematoimkonnad. Nimelt on juhatuse arvates vaja läbi vaadata proua Liia Hänni esitatud ülevaade nende märkuste ja ettepanekute kohta, mis on tulnud Põhiseaduse Assambleele. Juhatus pakub teile kaalumiseks sellist lähenemisviisi, et kui teematoimkond ja redaktsioonitoimkond on tehtud ettepanekute ja märkuste suhtes ühel seisukohal, siis üldreeglina hoiduda nende ettepanekute ja märkuste hääletamisest siin saalis.

Kolmandaks peaksime kokku leppima, kuidas organiseerida tööd homme. Eeskätt sellele küsimusele vastuse andmiseks pakun ma kõigepealt sõna proua Liia Hännile, sest homme on kindlaks määratud redaktsioonitoimkonna istung, kuhu on kutsutud ka eksperdid. Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Mul on toimkondadele selline palve, et lisaks redaktsioonitoimkonna ettevalmistatud ülevaatele laekunud arvamuste kohta te arutaksite läbi ka praegu välja jagatud ekspertide arvamused ja formuleerikssite kirjalikult oma seisukohad redaktsioonitoimkonna jaoks, et me juba homme saaksime oma seisukohti kooskõlastada. Kuna homme hommikul kell 10 algab meie ühiskoosolek ekspertidega, siis oleks hea, kui me selleks ajaks saaksime teada teie seisukohad. Samuti on meil palve neljandale toimkonnale, et nad arutaksid läbi praegu redaktsioonitoimkonna pakutud riigivanema valimise korra. Mul on veel palve redaktsioonitoimkonna liikmetele, et nad pärast istungi lõppu jääksid korraks saali. Aitäh!

Juhataja

Proua Hänni! Kuivõrd me palume kõiki teematoimkondade juhte võtta homme osa redaktsioonitoimkonna tööst, palun öelge, mis ruumis homme kell 10 alustab tööd redaktsioonitoimkond.

L. Hänni

Redaktsioonitoimkond koos ekspertidega alustab tööd ruumis nr. 111.

Juhataja

Niisiis, palun redaktsioonitoimkonna istungist osa võtta kõigi teematoimkondade esindajail. Lõpetuseks pakub juhatus organisatsioonilistes küsimustes sõna kõigile teematoimkondade juhtidele. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Ma palun kolmanda teematoimkonna liikmeid kell 15 ruumi nr. 111. Aitäh!

Juhataja

Härra Jürgenson, palun!

K. Jürgenson

Lugupeetud kaaslased seitsmendast toimkonnast! Ma palun koguneda pärast lõunat kell 15.15 meie kabinetti kolmandal korrusel. Aitäh!

Juhataja

Härra Vahtre, palun!

L. Vahtre

Äsja saadud volitustega on mul au kutsuda teine teematoimkond kokku samuti kella poole

neljaks meie tavapärasesse ruumi.

Juhataja

Härra Rätsep, palun!

J. Rätsep

Ma palun kuuenda toimkonna liikmetel kell 15.15 tulla tuppa nr. 257.

Juhataja

Härra Kask, palun!

P. Kask

Ma palun neljanda toimkonna liikmetel koguneda pool neli ruumis nr. 155. Tänan!

Juhataja

Härra Tarto, palun!

E. Tarto

Ma palun viienda toimkonna liikmeid koguneda pool neli siia saali kõrvale, kus tavaliselt raha makstakse.

Juhataja

Härra Salum, palun! Lugupeetud kolleegid! Palun vabandust härra Salumilt! Istung ei ole lõppenud. Härra Salum, teil on sõna. Palun!

V. Salum

Ma palun esimest toimkonda meile ettenähtud ruumi kell 15.15.

Juhataja

Suur tänu! Tuletan kõigile meelde, et teematoimkonnad töötavad täna ja vajaduse korral ka homme hommikul ning et Põhiseaduse Assamblee töö jätkub järgmise nädala neljapäeval kell 15. Ees seisavad kõige tähtsamad hääletamised. Me loodame, et kõigil on võimalik tööst osa võtta. Tänan teid! Istung on lõppenud.